

Täyden kansaneläkkeen saajien kokemat toimeentulovaikeudet
ennen ja jälkeen takuueläkkeen voimaantulon

Elina Koivula

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Sosiaalitieteiden laitos

Sosiaalipolitiikka

Toukokuu 2017

KOIVULA, ELINA: Täyden kansaneläkkeen saajien kokemat toimeentulovaikeudet ennen ja jälkeen takuueläkkeen voimaantulon

Pro gradu -tutkielma, 71 s., 3 liites.
Sosiaalipolitiikka
Toukokuu 2017

Eläkeläisten toimeentulo on parantunut jatkuvasti viime vuosikymmenien ajan. Työeläkejärjestelmä on kypsynyt ja keskimääräiset eläkkeet ovat olleet kasvussa. Köyhyys oli kuitenkin vielä 2000-luvun lopussa yleistä niiden eläkeläisten keskuudessa, jotka elivät perusturvan eli kansaneläkkeen varassa. Kaikkein heikoimmassa taloudellisessa asemassa olevien eläkeläisten toimeentuloa päätettiin parantaa luomalla uusi vähimmäiseläkkeen muoto, takuueläke. Laki takuueläkkeestä tuli voimaan 1.3.2011. Takuueläke korotti täyden kansaneläkkeen saajien kokonaiseläkettä noin 100–167 eurolla kuukaudessa. Sen vaikutuksia eläkeläisten koettuun toimeentuloon on ehditty tutkia vasta vähän.

Tässä pro gradu -tutkielmassa selvitetään, millaisia taloudellisia vaikeuksia 65–85-vuotiaat täyden kansaneläkkeen saajat ovat kokeneet ennen takuueläkkeen voimaantuloa ja sen jälkeen. Lisäksi tarkastellaan, millaisia ratkaisukeinoja he ovat käyttäneet näiden mahdollisten vaikeuksien ratkaisemiseksi sekä sitä, onko takuueläkkeen voimaantulon seurauksena muiden sosiaalietuuksien tai korvauksien käyttö vähentynyt. Aineistona käytetään Kelan vuosina 2010 ja 2013 keräämää Kansaneläkeläisten taloudellinen ja sosiaalinen turva -aineistoa. Aineisto käsittelee 65–85-vuotiaiden täyden kansaneläkkeen saajien koettua hyvinvointia, heidän kokemiaan taloudellisia ongelmia sekä niiden ratkaisukeinoja ennen takuueläkkeen voimaantuloa ja sen jälkeen. Aineiston analyysimenetelminä käytetään ristiintaulukointia ja varianssianalyysia.

Taloudellisten vaikeuksien kokeminen on täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa vähäistä ryhmän alhaisesta tulotasosta huolimatta. Täyden kansaneläkkeen saajien kokemat taloudelliset vaikeudet ovat kuitenkin entisestään vähentyneet vuosien 2010 ja 2013 välillä, eli takuueläkkeellä on ollut positiivinen vaikutus heidän toimeentuloonsa. Taloudellisia vaikeuksia kokevat eniten nuorimmat, vuokralla asuvat, terveytensä huonoksi kokevat ja alimpiin tuloluokkiin kuuluvat eläkeläiset. Taloudellisten vaikeuksien ratkaisukeinot eivät ole muuttuneet merkittävästi takuueläkkeen voimaantulon myötä. Takuueläkkeen voimaantulo ei myöskään ole tämän kyselytutkimuksen perusteella vähentänyt eläkkeensaajan asumistuen tai toimeentulotuen saamista. Vaikka takuueläke paransikin täyden kansaneläkkeen saajien taloudellista tilannetta, on heidän joukossaan edelleen huono-osaisia.

Asiasanat

kansaneläkkeet, vanhuuseläke, takuueläke, eläkeläiset, toimeentulo, köyhyys

Sisällys

1	JOHDANTO	1
2	SUOMALAINEN ELÄKEJÄRJESTELMÄ	4
2.1	Eläkejärjestelmän kehittyminen	5
2.2	Kokonaiseläkkeen muodostuminen.....	9
2.3	Kansaneläke.....	11
2.4	Takuueläke	13
3	ELÄKELÄISTEN TOIMEENTULO	17
3.1	Köyhyyden erilaiset määritelmät.....	18
3.2	Objektiivinen tulotaso	20
3.3	Koettu toimeentulo	27
3.4	Materiaalinen deprivatio.....	30
4	TUTKIMUSASETELMA.....	33
5	TAKUUELÄKKEEN VAIKUTUS KOETTUIHIN TALOUDELLISIIN VAIKEUKSIIN.....	41
5.1	Taloudellisten vaikeuksien kokemisen yleisyys.....	41
5.2	Taloudellisten vaikeuksien kokemiseen vaikuttavat tekijät	45
5.3	Ratkaisukeinot ja etuudet	51
6	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	55
	Kirjallisuus	61
	Liitteet	72

1 JOHDANTO

Eläketurvakeskus julkisti tammikuussa 2017 selvityksen, jonka mukaan eläkeläisten taloudellinen asema on parantunut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana: sekä keskieläke, tulot, kulutus että varallisuus ovat kasvaneet (Kuivalainen, Rantala, Ahonen, Kuitto & Palomäki 2017). Tutkimuksen uutisointia seurasi kuitenkin vastalauseiden ryöppy. Moni eläkeläinen kirjoitti, kuinka vaikeaa heidän toimeentulonsa käytännössä on. Esimerkiksi erään kirjoittajan mukaan pienestä eläkkeestä ”ei riitä hammaslääkärille eikä silmälasien ostoon, eikä voi edes ajatella, että kävisi apteekissa jotakin ostamassa” (Helsingin Sanomat 18.1.2017). Eläkeläisten taloudellisen tilanteen parantumisesta uutisoiminen suorastaan suututti ihmisiä. Keskimääräisistä eläkkeistä keskusteltaessa huomiotta jäävätkin usein ne eläkeläiset, jotka elävät pienten eläkkeiden ja vähimmäisturvan varassa. Objektivisten tulojen lisäksi tärkeää on se, miten eläkeläinen *kokee* tulevansa toimeen.

Eläkepolitiikan tavoitteena on turvata kaikille eläkeläisille kohtuullinen kulutustaso ja estää köyhyys. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi on tärkeää selvittää köyhyyden yleisyys ja tunnistaa erityisesti ne eläkeläisryhmät, joissa köyhyys on ongelmallisinta. (Rantala 2014.) Kaikkein pienimmillä tuloilla elävät ne eläkeläiset, joilla ei ole työeläketuloja ja joiden toimeentulo nojaa yhteiskunnan tarjoamaan perusturvaan, kansaneläkkeeseen. Täyttä kansaneläkettä saavia eläkeläisiä oli vuoden 2015 lopussa noin 82 000 henkilöä, joista yli 65-vuotiaita oli noin 25 000 henkilöä (Kela 2016, 103). Väestötason tutkimuksissa eläkeläisiä tutkitaan yleensä yhtenä ryhmänä. He eivät kuitenkaan ole homogeeninen joukko. Täyden kansaneläkkeen saajat ovat jääneet aikaisemmissa tutkimuksissa ainakin jossain määrin sivurooliin, sillä he muodostavat vanhuuseläkeläisten joukossa melko pienen ryhmän. Tämä ryhmä koostuu enimmäkseen vanhoista naisista, jotka ovat usein toimineet kotiäiteinä ja joille ei siten ole kertynyt juurikaan työeläkettä. Heidän määränsä on kuitenkin vähentymässä työeläkejärjestelmän kypsyminen ja naisten yleistyneen työssäkäynnin myötä. Täyden kansaneläkkeen saajien profiili on muuttumassa. Uudet täyden kansaneläkkeen saajat ovat yhä useammin työkykynsä nuorena menettäneitä henkilöitä. (Airio, Blomberg, Kangas, Kroll, & Niemelä 2013.)

Ajoittain tehdyistä tasokorotuksista huolimatta kansaneläke ei täysimääräisenäkään riitä turvaamaan kohtuullista toimeentuloa. Tähän ongelmaan ratkaisuksi säädettiin laki takuueläkkeestä, joka tuli voimaan vuonna 2011. Lain tarkoituksena oli nostaa kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten tulotasoa vaikuttamatta olennaisesti kansaneläke- tai työeläkejärjestelmään. Takuueläkkeen tuoma korotus täyttää kansaneläkettä saavan kokoniseläkkeeseen oli suhteellisen suuri, noin 100 euroa kuukaudessa yksin asuvalle. Parisuhteessa elävän kokoniseläke kasvoi noin 167 eurolla. Absoluuttisesti mitaten vähimmäiseläke (746,57 euroa kuukaudessa vuonna 2015) on kuitenkin vielä takuueläkkeen jälkeenkin reilusti alle pienituloisuusrajan, joka oli yhden hengen taloudella 1 185 euroa kuukaudessa vuonna 2015 (Tilastokeskus 2017).

Köyhyyttä ei kuitenkaan voida määritellä vain absoluuttisten mittareiden, kuten tulojen, mukaan. Ihmisten subjektiiviset kokemukset toimeentulostaan ovat vähintään yhtä tärkeitä köyhyyden mittareita. (Jäntti, Kangas & Ritakallio 1996; Kangas & Ritakallio 2003; 2008.) Eläkeläisten toimeentulokokemuksia tutkittaessa onkin havaittu, että he ovat usein toimeentuloonsa varsin tyytyväisiä pienestä tulotasostaan huolimatta. Ilmiötä on kutsuttu tyytyväisyysparadoksiksi. Vanhemmat eläkeläiset ovat nuorempia eläkeläisiä tyytyväisempiä taloudelliseen tilanteeseensa. Pienituloisten eläkeläisten tyytyväisyys toimeentuloonsa voi johtua esimerkiksi siitä, että he ovat kokeneet nuoruudessaan sodan ja pula-ajan, johon verrattuna eläkeajan toimeentulo tuntuu helpolta. (Airio ym. 2013; Hansen, Slagsvold & Moum 2008; Stoller & Stoller 2003; Weidekamp-Maicher & Naegele 2007)

Takuueläkkeen vaikutuksia eläkeläisten koettuun toimeentuloon on tutkittu vasta vähän (ks. kuitenkin Airio & Nurminen 2014; 2016; Nurminen 2014). Tämän pro gradu – tutkielma tuottaa lisää tietoa täyden kansaneläkkeen saajien subjektiivisesta toimeentulosta. Tutkimuksessa selvitetään, millaisia taloudellisia ongelmia 65–85-vuotiaat täyden kansaneläkkeen saajat ovat kokeneet ennen ja jälkeen takuueläkkeen voimaantulon. Näkyykö takuueläkkeen tuoma suhteellisen suuri korotus eläkkeeseen koettujen taloudellisten ongelmien määrässä ja laadussa? Lisäksi tarkastellaan, millaisia ratkaisukeinoja täyden kansaneläkkeen saajat ovat käyttäneet taloudellisten ongelmien ratkaisemiseksi sekä sitä, onko takuueläkkeen voimaantulo vähentänyt muiden sosiaalietuuksien tai korvauksien käyttöä. Aineistona käytetään Kelan vuosina 2010 ja 2013 keräämää Kansaneläkeläisten taloudellinen ja sosiaalinen turva -aineistoa.

Tutkielman rakenne on seuraava. Luvussa 2 tutustutaan ensin suomalaisen eläkejärjestelmän historiaan, pohditaan kansaneläkkeen merkitystä nykypäivänä ja esitellään takuueläkereformi. Tämän jälkeen luvussa 3 tarkastellaan köyhyyden erilaisia määritelmiä ja eläkeläisten toimeentuloa sekä objektiivisesta että subjektiivisesta näkökulmasta. Tutkimuskysymykset, aineisto ja menetelmät esitellään luvussa 4, jonka jälkeen päästään tuloksiin. Lopuksi luvussa 6 esitetään johtopäätöksiä ja pohdintaa.

2 SUOMALAINEN ELÄKEJÄRJESTELMÄ

Eläkkeiden päätavoitteena on taata ihmisille taloudellinen turvallisuus vanhuudessa. Tämä tavoite voidaan jakaa kahteen osaan. Eläkejärjestelmien tulisi ensinnäkin tarjota mekanismi kulutuksen tasaamiselle ja elintason säilyttämiselle elinkaaren aikana (niin kutsuttu säästöpossu-tehtävä). Tällöin henkilö voi siirtää osan työaikaisista tuloistaan ja kulutusmahdollisuuksistaan eläkepäivilleen, eikä totuttu elintaso pääse romahtamaan. Elintason säilyttäminen koskee koko perhettä, ei vain yksilöä. Esimerkiksi leskeneläkkeet ylläpitävät perheen totuttua elintasoa toisen puolison kuollessa. Eläkejärjestelmien tulisi myös tarjota vakuutus pienituloisuutta vastaan vanhuudessa. Yksilöiden on vaikea varautua sitä riskiä vastaan, että he elävätkin odotettua kauemmin ja heidän eläkesäästönsä loppuvat kesken. Kun järjestelmässä on mukana monia ihmisiä, joista osa elää odotettua lyhyemmän ajan ja osa pidemmän, tämä riski tasaantuu. (Barr & Diamond 2010, 26–28.)

Kun ensimmäinen eläkejärjestelmien tavoite liittyy yksilöihin ja kotitalouksiin, on toinen tavoite enemmänkin yhteiskunnallinen: eläkejärjestelmien tulisi vähentää köyhyyttä sekä jakaa tuloja ja varallisuutta ihmisten kesken (niin kutsuttu Robin Hood -tehtävä). Eläkejärjestelmät voivat kohdistaa resursseja niille ihmisille, jotka ovat olleet syystä tai toisesta köyhiä koko elämänkaarensa ajan ja jotka eivät siten ole pystyneet säästämään eläkettä varten. Köyhyyden vähentäminen on vanhusten keskuudessa tavallaan yksinkertaista, sillä etuuksien vaikutuksesta työnteon kannustimiin ei tarvitse huolehtia. Tämän vuoksi erilaisten sääntöjen olemassaolo vanhusväestöllä ja muilla väestöryhmillä on mahdollisesti hyödyllistä. Lisäksi eläkejärjestelmien kautta voidaan jakaa varallisuutta sukupolvien välillä, esimerkiksi siirtämällä tämänhetkisten työikäisten varoja niille sukupolville, jotka ovat olleet työssä ennen eläkejärjestelmien syntyä tai ovat kohdanneet taloudellisesti vaikeita aikoja kuten laman tai sodan. (Barr & Diamond 2010, 29–30.)

Eläkejärjestelmiä voidaan kuvata kolmen pilarin mallin avulla. Pilarit kuvaavat sitä, kuka eläkevakuutuksesta on vastuussa. Ensimmäiseen pilariin kuuluvat valtion vastuulla olevat lakisääteiset ja pakolliset eläkejärjestelmät. Ne rahoitetaan verovaroin, veroluontoisin maksuin tai sosiaaliturvamaksuilla. Niiden piirissä on tavallisesti suuri

osa väestöstä, ellei kaikki. Toiseen pilariin kuuluvat eläkejärjestelmät perustuvat työmarkkinoilla tehtyihin sopimuksiin. Ne voi kustantaa työnantaja yksin tai yhdessä työntekijöiden kanssa. Järjestelmät voivat olla yrityskohtaisia tai esimerkiksi toimialakohtaisia. Ne saattavat myös olla pakollisia kaikille työntekijöille. Kolmanteen pilariin kuuluvat yksityiset vakuutukset, jotka ovat aina vapaaehtoisia. Niiden yleisyys eri maissa riippuu siitä, millaisen turvan ensimmäisen ja toisen pilarin eläkevakuutukset antavat, ja siitä, miten yksityisiä eläkevakuutuksia säädellään. Yleensä yksityisten vakuutuksen merkitys on kahteen ensimmäiseen pilariin verrattuna pieni. (Ebbinghaus 2011, 9–10; Uusitalo 2012, 79–81.)

Suomen lakisääteinen eläkejärjestelmä koostuu työeläkkeestä, kansaneläkkeestä ja takuueläkkeestä. Työeläkejärjestelmä, joka kehitettiin 1960-luvulla, tasaa kulutusta elinkaaren aikana eli hoitaa eläkejärjestelmän säästöpossu-tehtävää. Se on eräänlainen hybridi ensimmäisen ja toisen pilarin välillä. Se on työmarkkinaosapuolten hallinnoima, mutta lakisääteinen ja pakollinen kaikille työntekijöille. Kansaneläke kuuluu ensimmäiseen pilariin. Se on ajan myötä kehittynyt koko vanhusväestön yhteisestä toimeentulon turvaajasta niiden vanhusten eläkkeeksi, jotka eivät ole pystyneet kerryttämään eläkettä työnteon avulla. Yhdessä takuueläkkeen kanssa se huolehtii eläkejärjestelmän köyhyyden vähentämisen tavoitteesta, eli Robin Hood-tavoitteesta. Seuraavaksi esitellään eläkejärjestelmän ja erityisesti kansaneläkkeen kehityksen historiaa vuodesta 1937 lähtien, jonka jälkeen pohditaan sen merkitystä nykypäivänä. Lopuksi tutustutaan tarkemmin eläkejärjestelmän uuteen tulokkaaseen, takuueläkkeeseen.

2.1 Eläkejärjestelmän kehittyminen

Suomen eläkejärjestelmä kehittyi kansainvälisesti katsoen hitaasti: OECD-maista vain Sveitsi ja Japani säätivät eläkelakinsa Suomea myöhemmin (Jäntti ym. 1996, 476). Yhteiskunnan sosioekonomiseen kehitystasoon suhteutettuna eläkejärjestelmän kehitys ei kuitenkaan ollut myöhäistä. Eläkekysymykset olivat muun sosiaalivakuutuksen tapaan esillä puolueiden vaaliohjelmassa jo 1900-luvun alussa, mutta niistä käytiin pitkää poliittista taistoa, kunnes ensimmäinen kansaneläkelaki lopulta säädettiin vuonna 1937. Laki tuli voimaan vuoden 1939 alussa. Eläkevakuutus perustui tällöin

henkilökohtaisiin eläkesäästötileihin. Kansaneläke oli periaatteessa universaali, mutta käytännössä tarveharkintaisuus ja muut saamisen edellytykset jättivät suurimman osan ikääntyneistä eläke-etuuksien ulkopuolelle. Vuoteen 1950 mennessä vain viidesosa yli 65-vuotiaista oli oikeutettu kansaneläkkeeseen. Aikaista suomalaista eläketurvaa voidaan siis sanoa residuaaliseksi. (Kangas 2006, 256.) Matalan eläkemaxun (kaksi prosenttia vakuutetun tuloista) ja sodan jälkeisen nopean inflaation takia eläkkeiden taso myös uhkasi jäädä vaatimattomaksi, eikä laki saavuttanut sille asetettuja tavoitteita (Uusitalo 2012, 84).

Kansaneläkejärjestelmä uudistettiin kokonaan vuonna 1956. Uusi kansaneläke oli universaali ja siihen olivat automaattisesti oikeutettuja kaikki yli 65-vuotiaat kansalaiset. Kansaneläke oli jaettu kahteen erilliseen osaan: 1) perusosaan, joka maksettiin kansalaisuuden ja vähintään 5 vuoden maassa asumisen perusteella, ja 2) tulovähenteiseen lisäosaan. (Jäntti ym. 1996, 476.) Uusi tasaeläkejärjestelmä oli verorahoitteinen, jonka vuoksi aikaisemmat henkilökohtaiset eläketilit lakkautettiin. Kansaneläkkeen taso oli tällöin edelleen matala muihin Pohjoismaihin verrattuna, noin 12 prosenttia keskipalkasta. (Kangas 2006, 258–259, 287.)

Kansaneläkkeen lisäksi valtiolla ja kunnilla oli omia eläkesääntöjä virkamiehilleen. Myös yksityisellä sektorilla oli perustettu työntekijöille eläkekassoja, joihin kuului 1950-luvun lopussa noin viidennes yksityisen sektorin palkansaajista. (Uusitalo 2012, 84.) Ongelmana oli kuitenkin järjestelyjen työpaikkakohtaisuus, sillä työntekijä menetti eläkeoikeutensa vaihtaessaan työpaikkaansa. Suurimmalle osalle palkansaajista kansaneläke oli edelleen ainoa eläketurva. Kansaneläkkeen taso oli noussut reilusti muutaman vuoden aikana, mutta se oli 1950-luvun lopulla parhaimmillaankin vain noin 30 prosenttia keskimääräisestä palkasta. Työeläkejärjestelmän kehittäminen alettiin nähdä välttämättömäksi. (Kangas 2006, 259–260.)

Työeläkelaki (TyEL) tuli voimaan vuonna 1962 ja se koski aluksi vain yksityisalojen työntekijöitä. Samalla hyväksyttiin erillinen laki lyhytaikaisissa työsuhteissa oleville (LEL). 1970-luvun puolivälissä säädettiin myös omat eläkelajit maatalousyrittäjille (MYEL) ja yrittäjille (YEL). Myös julkisen sektorin järjestelmiä uudistettiin: kunnallinen KVTEL sai muotonsa 1966 ja valtion VEL vuotta myöhemmin. Lisäksi monille pienille erityisryhmille kehitettiin omia eläkesääntöjä. Suomalaiseen eläkejärjestelmään sisältyikin paljon korporatistista ammattiryhmäkohtaisuutta ja

hajanaisuutta. Vähitellen kaikki työntekijäryhmät kuitenkin tulivat ansiosidonnaisen turvan piiriin. (Kangas 2006, 261–262; Vaittinen & Tenhunen 2016, 104, 123)

Työeläkkeet merkitsivät toisen, vakuutuksellisen eläkepolun syntyä avustusperiaatteelliseksi muuttuneen kansaneläkepolun rinnalle. Työeläkkeissä eläkeoikeuden perusteena on työsuhde ja sen nojalla työnantajan on velvollisuus vakuuttaa työntekijänsä. Työeläkejärjestelmän myötä varmistettiin myös työntekijän eläkeoikeuden säilyminen hänen vaihtaessa työpaikkaa. Työeläkkeet ovat ansioihin sidottuja: eläke oli 1960-luvulla 40 prosenttia työntekijän palkasta. Työeläke sisälsi yhteensovitussäännön, jonka mukaan kansaneläke ja täysi työeläke saivat olla yhteensä enintään 60 prosenttia palkasta. (Niemelä & Salminen 2009, 121.)

Eläkejärjestelmien kokonaisvaltaisessa kehittämisessä 1970-luvulla kansaneläkkeen tavoitteeksi asetettiin vähimmäiseläkkeen takaaminen kaikille kansalaisille, ja työeläkkeen tavoitteeksi saavutetun kulutustason säilyttäminen eläkkeelle siirryttäessä. Kansaneläketurvaa täytyi parantaa muun muassa siksi, että yleinen palkkataso oli noussut kansaneläkkeitä nopeammin. Uudistuksia toteutettiin 1980-luvun aikana vaiheittain: kahdessa ensimmäisessä vaiheessa korotettiin kansaneläkkeen tuloharkintaisia osia, tukiosa ja tukilisä yhdistettiin lisäosaksi, lisäosan määrää korotettiin, kansaneläke saatettiin verolle sekä etuoikeutettiin työtulo kansaneläkkeen lisäosaa määrättäessä. Puolison tulojen vaikutus lisäosaan poistettiin, ja perusosan nimi muuttui pohjaosaksi. Kolmannessa vaiheessa pääoma- ja yrittäjätulot etuoikeutettiin kansaneläkkeen lisäosaa määrättäessä. Näin kansaneläkejärjestelmässä toteutui eläkevähenteisyys, kun kansaneläkkeen lisäosan suuruuteen eivät vaikuttaneet muut kuin eläketulot ja eläkeluonteiset tulot. Lisäksi 1980-luvun loppupuolella toteutettiin joustavia eläkeikäjärjestelyitä ja kansaneläkejärjestelmässä yksilöllinen varhaiseläke, varhennettu vanhuuseläke ja lykätty vanhuuseläke. (Tuomisto 1997, 170–171.)

Eläke-etuuksien laajentamisen kausi päättyi 1990-luvulla, josta lähtien eläketurvaan on tehty heikennyksiä. Tavoitteeksi tuli sopeuttaa eläkejärjestelmä väestön ikääntymiskehitykseen ja hillitä siitä johtuvaa eläkemenojen ja maksujen nousupainetta. (Uusitalo 2012, 84–85.) Ongelmana oli myös varhaiseläkkeelle siirtymisen yleisyys: vuonna 1990 suomalaisista 55–59-vuotiaista miehistä 37 prosenttia ja 60–64-vuotiaista miehistä 63 prosenttia ei ollut enää työelämässä. Vastaavat luvut naisilla olivat 35 ja 57

prosenttia. Tämän eläkehakuisuuden, yhdistettynä väestön ikääntymiseen, katsottiin johtavan aikaa myöten kestävämpään rahoitustilanteeseen. (Kangas 2006, 274.)

Vähimmäiseläkkeen tavoitteen mukaisesti kansaneläke uudistettiin vuonna 1996 kokonaan eläkevähenteiseksi, eli kaikille aiemmin maksettu pohjaosa poistettiin. Muutos oli periaatteellisesti suuri, sillä se poisti universaalin, kaikille kansalaisille yhteisen vakuutuksen, jollainen synnyttää Putnamin (2000) mukaan laajaa kansalaisten välistä solidaarisuutta ja yhteenkuuluvuutta, sekä lisää järjestelmän legitimitettä. Käytännössä pohjaosa oli kuitenkin jo paljon aiemmin menettänyt merkityksensä perusturvan takaajana. Pohjaosa ei ollut reaalisesti kasvanut vuoden 1966 jälkeen, ja vuonna 1995 se oli noin 400 markkaa eli 75 euroa kuukaudessa. Kansaneläkkeen leikkaus korvaantui periaatteessa työeläkkeen kasvulla, eikä kokonaisu-eläketurvan tasoon tullut lovea. (Kangas 2006, 269–273.)

Sosiaalimennoista säästettiin 1990-luvun loppupuolella ja 2000-luvun alussa. Kansaneläkkeeseen tehtiin pienet tasokorotukset vuonna 2001 (12,20 euroa kuukaudessa), vuonna 2005 (7 euroa kuukaudessa) ja vuonna 2006 (5 euroa kuukaudessa). Kansaneläkkeen saajien ja muiden perusturvan varassa elävien suhteellinen köyhyys kasvoi, kunnes 2000-luvun loppupuolella heidän toimeentulostaan huolestuttiin. Vuonna 2008 kansaneläkkeistä poistettiin perustuslain yhdenvertaisuusperiaatteen näkökulmasta ongelmalliset kuntaluokitukset, joiden mukaan etuuksia oli maksettu eri määrä eri kunnissa kuntakalleusluokituksen mukaisesti. Näiden poistamisen jälkeen asuinpaikka ei enää vaikuttanut kansaneläkkeen määrään. Uudistuksesta hyötyi lähes puoli miljoonaa kansaneläkkeen saajaa. Lisäksi kansaneläkkeisiin tehtiin 20 euron tasokorotus. Vuonna 2010 kansaneläkeindeksissä¹ päätettiin soveltaa edellisen vuoden pistelukua, sillä vuoden 2010 luku oli pienempi kuin vuonna 2009. Näin toimimalla vältyttiin kansaneläkeindeksiin sidottujen etuuksien alentamiselta. Kansaneläkkeiden ja muiden perusturvaetuuksien korottamiset olivat välttämättömiä, mutta kalliita toimenpiteitä. Ratkaisuksi kehitettiin vuonna 2011

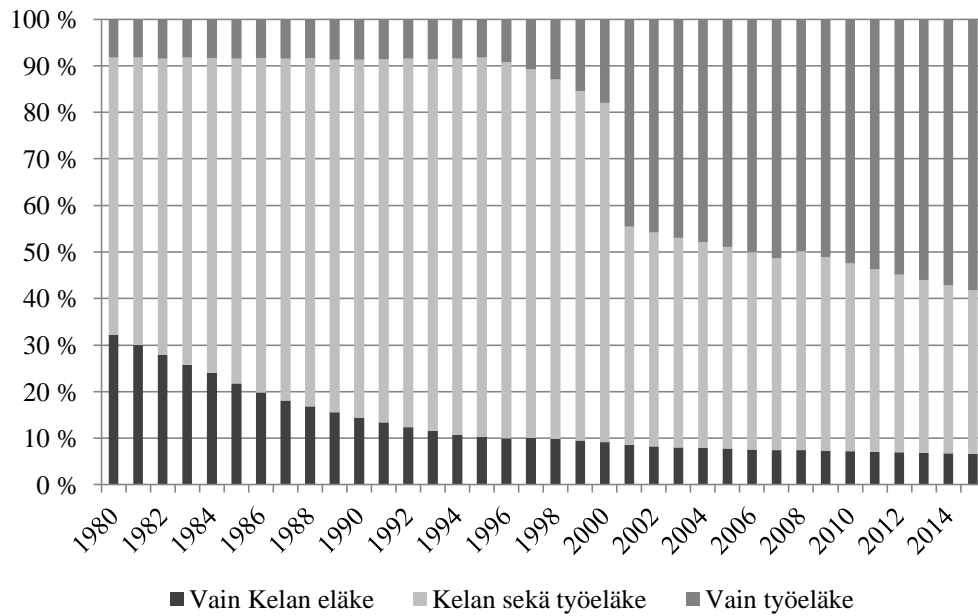
¹ Kansaneläkeindeksi on elinkustannusindeksiä seuraava indeksi, jonka mukaan suuri osa Kelan maksamista etuuksista ja tietyt muiden tahojen etuudet tai euromäärät sidotaan hintatason kehitykseen. Vuosittainen tarkistus koskee kansaneläkkeen lisäksi takuueläkettä, perhe-eläkettä, rintamalisiä, sotilasavustuksen perusavustusta, vammaistukia, työttömyysturvan peruspäivärahaa ja työmarkkinatukea sekä lapsilisiä, lastenhoidon tukia ja sairausvakuutuksen vähimmäispäivärahoja. Kansaneläkeindeksin pisteluku seuraavalle vuodelle lasketaan jakamalla kuluvan vuoden kolmannen neljänneksen kuukausien (heinä-, elo- ja syyskuun) elinkustannusindeksin pistelukujen keskiarvo luvulla 1,168. Kela vahvistaa seuraavan kalenterivuoden kansaneläkeindeksin pisteluvun kunkin vuoden lokakuun loppuun mennessä. (Kela 2017a.)

voimaan tullut takuueläkejärjestelmä, joka korotti kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten tuloja vaikuttamatta kuitenkaan kansaneläke- tai työeläkejärjestelmään. (Kautto 2011, 37.) Takuueläkereformiin palataan tarkemmin alaluvussa 2.4.

Vuonna 2017 eläkejärjestelmää uudistettiin tarkoituksena pidentää työuria ja vähentää siten julkisen talouden kestävyysvajetta. Uudistukset koskivat enimmäkseen työeläkettä, mutta niillä oli joitain vaikutuksia myös kansaneläkkeisiin ja takuueläkkeeseen. Merkittävin muutos on se, että eläkeikärajat muuttuvat vähitellen työeläkelainsäädännön muutosten mukaisiksi. Ennen vuotta 1965 syntyneillä kansaneläkkeen vanhuuseläkeikä on edelleen 65 vuotta. Vuonna 1965 tai sen jälkeen syntyneille kansaneläkkeen vanhuuseläkeikä määräytyy elinajanodotteen mukaan vuodesta 2030 alkaen. Kansaneläkkeen ja työeläkkeen vanhuuseläkeikä tulee siis aikanaan olemaan sama. Uusina eläkemuotoina käyttöön tulivat osittainen varhennettu vanhuuseläke ja työuraeläke. (Kela 2016a.)

2.2 Kokonaiseläkkeen muodostuminen

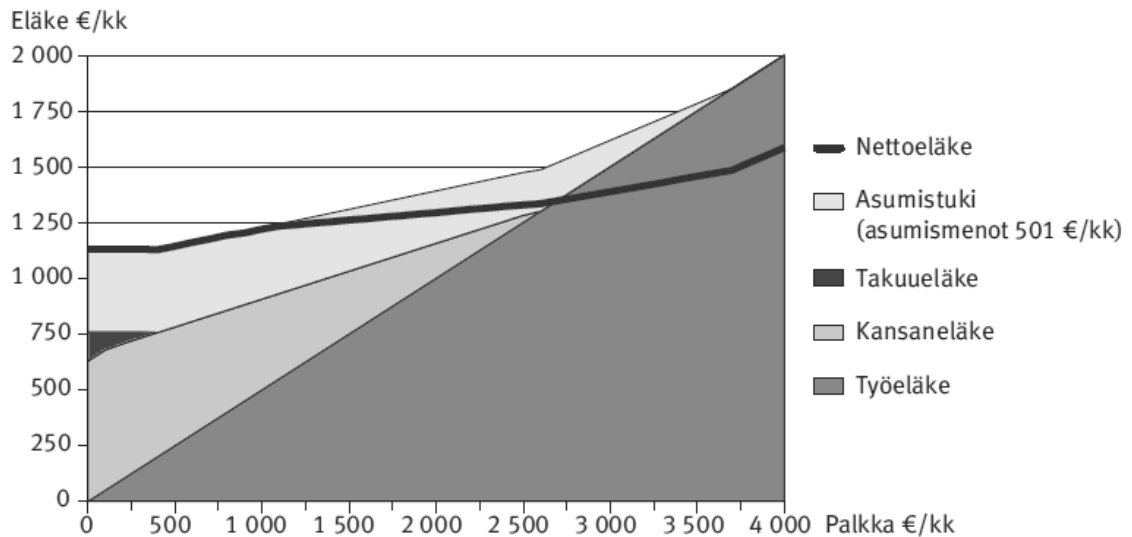
Kansaneläkkeen merkitys eläketurvan lähteenä on saajamäärällä ja toimeentulomerkityksellä mitattuna pienentynyt viime vuosikymmenien aikana, kun taas työeläkkeen merkitys on yhä tärkeämpi (Tuominen ym. 2011, 58–59). Kuviossa 1 esitetään eläkkeensaajien jakautuminen vain kansaneläkejärjestelmän mukaista eli Kelan eläkettä saaviin, Kelan sekä työeläkettä saaviin ja vain työeläkettä saaviin vuosina 1980–2015. Vain Kelan eläkettä saavien osuus laskee tasaisesti 1980- ja 1990-luvuilla, kun yhä useampi eläkeläinen oli ehtinyt kerryttää työuransa aikana ainakin jonkin verran työeläkettä. Vain työeläkettä saavien osuus kasvoi erityisesti vuosina 1996–2001, kun kansaneläkkeen pohjaosa poistui asteittain. Vuonna 2015 kaikista eläkkeensaajista 58 prosenttia sai vain työeläkettä, 35 prosenttia sai sekä työeläkettä että kansaneläkettä ja 7 prosenttia vain kansaneläkejärjestelmän mukaista eläkettä. Yli puolet eläkeläisistä siis ylittää nykyään työeläkkeillään kansaneläkkeen tuloajat, hieman reilu kolmannes saa työeläkkeelle kompensatiota kansaneläkkeistä ja pieni osa eläkeläisistä elää vain peruseläketurvan varassa.

Kuvio 1. Eläkkeensaajat eläkkeen rakenteen mukaan 1980–2015

Lähde: ETK/Kela –yhteistilasto

Kuviossa 2 esitetään työeläkkeen, kansaneläkkeen sekä takuueläkkeen muodostama eläkkeensaajan kokonaiseläke vuonna 2017 työuran aikaisen palkan mukaan. Lisäksi kuviossa on mukana tulovähenteinen eläkkeensaajan asumistuki. Asumistuki on laskettu olettaen, että asumiskustannukset ovat 501 euroa kuukaudessa (arvio keskimääräisistä asumiskustannuksista vuonna 2017). Eläkkeensaajien asumistukea sai vuoden 2015 lopussa 197 900 henkilöä ja keskimääräinen asumistuki oli 223 euroa kuukaudessa. Kuviossa työeläke on 50 prosenttia palkasta ja kyseessä on yksin asuva eläkkeensaaja. Kansaneläke sekä takuueläke alkavat 65-vuotiaana. Kuvioissa on oletettu, että kaikki työeläke on kansaneläkkeessä huomioonotettavaa tuloa. (Knuuti & Ritola 2017.) Kuvioista nähdään, kuinka työeläkkeen määrä vähentää kansaneläkettä, takuueläkettä ja eläkkeensaajan asumistukea. Se myös havainnollistaa hyvin takuueläkkeen asemaa kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten toimeentulon parantajana. Kansaneläkkeen ja takuueläkkeen saamisen tulorajat esitellään tarkemmin kahdessa seuraavassa alaluvussa.

Kuvio 2. Työeläke, kansaneläke, takueläke ja asumistuki vuonna 2017

Lähde: Knuuti & Ritola 2017

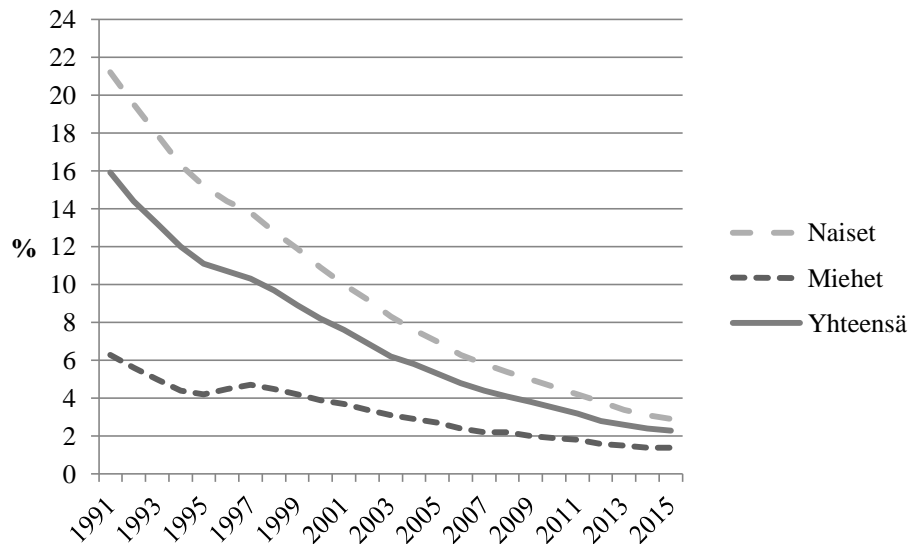
2.3 Kansaneläke

Kela maksaa kansaneläkkeinä työkyvyttömyyseläkkeitä ja vanhuuseläkkeitä. Yhteisnimi näille on Kelan eläke. Työkyvyttömyyseläke on työkäisen, mutta työkyvyttömän väestön perusturvaetus. Työkyvyttömyyseläke lakkaa 65-vuotiaana, kun vanhuuseläkeoikeus alkaa, jolloin työkyvyttömyyseläkkeen saaja siirtyy vanhuuseläkkeelle automaattisesti. Useaa kansaneläkkeen lajia ei siis voi saada samanaikaisesti. Kansaneläke vanhuuseläkkeenä on yli 65-vuotiaiden pienituloisten tai tulottomien perusturvaetus. (ETK & Kela 2015, 15.) Tästä eteenpäin kansaneläkkeellä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa nimenomaan vanhuuseläkkeenä saatavaa kansaneläkettä.

Kansaneläkettä voi saada, kun kuuluu Suomen sosiaaliturvaan ja on asunut Suomessa vähintään kolme vuotta sen jälkeen, kun on täyttänyt 16 vuotta. Kansaneläkkeen suuruus riippuu eläkkeensaajan omista työeläketuloista ja niihin verrattavista jatkuvista korvauksista, kuten perhe-eläke tai tapaturmaeläke. Ne otetaan huomioon veroja vähentämättä eli bruttomääräisinä. Myös ulkomailta saadut eläkkeet ja korvaukset pienentävät kansaneläkettä. Sen sijaan muut tulot ja omaisuus eivät vaikuta

vanhuuseläkkeenä maksettuun kansaneläkkeeseen. Myöskään puolison tuloilla ei ole vaikutusta. Parisuhteessa elävän kansaneläke on kuitenkin pienempi kuin yksinelävän. Kun eläkkeensaajan muut eläketulot ylittävät tietyn euromäärärajan, ei kansaneläkettä jää enää maksettavaksi. Tuloraja vuonna 2017 on 1299,88 euroa yksin asuvalla ja 1157,71 euroa parisuhteessa olevalla. (Kela 2016b.)

Täyttä kansaneläkettä voi saada vain silloin, kun henkilöllä ei ole lainkaan työeläkkeitä tai työeläkkeiden bruttoyhteismäärä on enintään 55,54 euroa kuukaudessa. Kansaneläkkeen täysi määrä vuonna 2017 on 628,25 euroa kuukaudessa yksin asuvalla. Jos henkilö on parisuhteessa, määrä on 557,79 euroa kuukaudessa. (Kela 2016b.) Täyttä kansaneläkettä saavien yli 65-vuotiaiden määrä on vähentynyt viime vuosikymmenien aikana huomattavasti (ks. kuvio 3). Muutos on selvästi sukupuolittunut. Vielä 1990-luvun alussa noin joka viides yli 65-vuotias nainen sai täyttä kansaneläkettä. Heidän osuutensa kuitenkin laski jyrkästi 25 vuoden aikana: vuonna 2015 heitä oli enää noin kolme prosenttia 65 vuotta täyttäneistä naisista. Kansaneläke on perinteisesti ollut erityisesti naisia tukeva eläke, joka on kompensoinut puuttuvasta tai vaillinaiseksi jääneestä työurasta syntyneitä eläketurvan aukkoja. Nykyään suurin osa yli 65-vuotiaista naisista saa kuitenkin ainakin jonkin verran työeläkettä, ja täyden kansaneläkkeen saajia on entistä vähemmän nuoremmissa ikäluokissa. (Hytti 2008; Kangas & Luna 2011; Kuivalainen ym. 2017.)

Kuvio 3. Täyttä kansaneläkettä saaneet 65 vuotta täyttäneet, % vastaavanikäisestä väestöstä

Lähde: THL, Tilasto- ja indikaattoripankki Sotkanet.fi

Täyttä kansaneläkettä saavien miesten osuus oli vielä 1990-luvulla selvästi naisia pienempi, mutta ero on kaventunut huomattavasti (ks. kuvio 3). Täyttä kansaneläkettä saavien miesten osuus 65 vuotta täyttäneistä on pienentynyt 25 vuodessa noin viidellä prosenttiyksiköllä. Täyden kansaneläkkeen saajat ovat enenevässä määrin työkykynsä nuorena menettäneitä henkilöitä, jotka ovat siirtyneet kansaneläkkeelle työkyvyttömyyseläkkeeltä. (Hytti 2008; Kangas & Luna 2011.) Työkyvyttömyyseläkkeen saajat ovat useammin miehiä kuin naisia (Kela 2015, 101), joten voi olla, että myös täyden kansaneläkkeen saajat ovat tulevaisuudessa yhä useammin miehiä.

2.4 Takuueläke

Vaikka kansaneläkejärjestelmän etuusia tarkistettiin vuosittain kansaneläkeindeksillä ja kansaneläkkeeseen tehtiin euromääräisiä tasokorotuksia aika ajoin, oli 2000-luvun loppupuolella selvää, että eläkkeiden vähimmäistaso ei riittänyt turvaamaan eläkkeensaajien kohtuullista toimeentuloa. Tilanteen korjaamiseksi säädettiin laki takuueläkkeestä, jonka tarkoituksena oli nostaa kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten tulotaso. Erityisesti haluttiin turvata paremmin lapsuudesta saakka sairaiden ja

vammaisten toimeentulo, sekä mahdollistaa myös eläkeaikainen toimeentulo sellaisille Suomessa asuville henkilöille, joiden toimeentulo oli aiemmin maahanmuuttajan erityistuen varassa. Takuueläkkeen haluttiin lisäksi poistavan perhesuhteiden vaikutuksen vähimmäiseläkkeen määrään. (HE 50/2010 vp.) Laki takuueläkkeestä tuli voimaan 1.3.2011. (Finlex 2010, 1 §).

Takuueläke voidaan myöntää henkilölle, joka saa takuueläkkeeseen oikeuttavaa eläkettä, eli vanhuus-, työkyvyttömyys tai työttömyyseläkettä, luopumistukea² tai SOLITA-eläkettä³. Maahanmuuttaja, joka ei saa mitään näistä eläkkeistä, on oikeutettu takuueläkkeeseen, mikäli hän on täyttänyt 65 vuotta tai mikäli hän on täyttänyt 16 vuotta ja on kansaneläkelain mukaan työkyvytön. (Kela 2015a.) Osittainen varhennettu vanhuuseläke ja työuraeläke eivät oikeuta takuueläkkeeseen (Kela 2016a).

Taulukko 1. Täyttä kansaneläkettä saavan takuueläke ja vähimmäiseläke 2011–2017

	Täyttä kansaneläkettä saavan takuueläke		Vähimmäiseläke
	Yksin asuva	Parisuhteessa	
2011	101,28	167,55	687,74
2012	105,10	173,88	713,73
2013	108,80	179,99	738,82
2014	109,47	181,11	743,38
2015	109,94	181,88	746,57
2016	132,55	204,23	766,85
2017	131,41	202,47	760,26

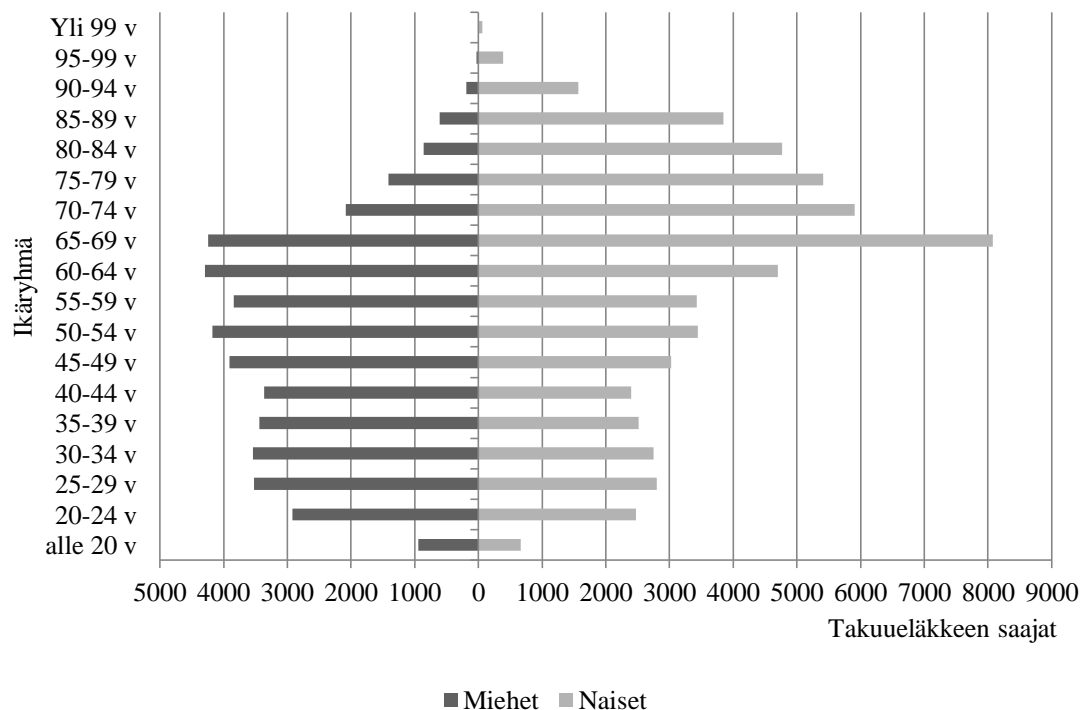
Lähde: Knuuti & Ritola 2017

Takuueläkkeestä vähennetään kaikki muut eläketulot (mukaan lukien leskeneläkkeet ja tapaturmaeläkkeet) bruttomääräisinä eli veroja vähentämättä. Täyttä takuueläkettä voi siis saada vain silloin, jos ei ole laisinkaan muita eläketuloja. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi työkyvyttömällä tai yli 65-vuotiaalla maahanmuuttajalla, joka ei vielä ole asunut Suomessa kolmea vuotta, eikä siten saa kansaneläkettä. Taulukossa 1 esitellään

² Luopumistuki on maatalouden tukimuoto, joka turvaa maatalousyrittäjän toimeentuloa ennen vanhuuseläkeikää silloin, kun yrittäjä toteuttaa sukupolvenvaihdoksen. Luopumistukeen ovat oikeutettuja viljelijät ja poronhoitajat, jotka pysyvästi lopettavat maataloustuotannon tai porotalouden harjoittamisen ennen varsinaista eläkeikää. Luopumistukijärjestelmä on voimassa vuoden 2018 loppuun asti. Luopumistuen saaminen edellyttää, että luopuminen tapahtuu lain voimassaoloaikana. (Mela 2014.)

³ SOLITA-eläke on sotilas-, liikenne- ja tapaturmavakuutuksesta myönnettävä eläke (ETK & Kela 2015, 19).

takuueläkkeen määrän ja vähimmäiseläkkeen kehitystä vuosina 2011–2016. Takuueläkkeen määrä nousi vuosina 2011–2015 vain muutamilla euroilla, mutta vuonna 2016 siihen tehtiin suhteellisen suuri, noin 20 euron korotus. Vähimmäiseläkkeen määrä, johon vaikuttavat takuueläkkeen lisäksi kansaneläkeindeksin vaihtelut, on kasvanut takuueläkkeen voimassaolon aikana noin 80 eurolla. Vuonna 2017 kansaneläkeindeksiä leikattiin 0,85 prosenttia vuoden 2016 tasosta, jolloin sekä kansaneläke että takuueläke pienenevät. Tämä alennettu indeksi myös jäädytettiin vuosiksi 2018 ja 2019, eli indeksitarkistuksia kansaneläkeindeksiin sidottuihin etuuksiin ei tulla tekemään näinä vuosina. (Mattila 2017, 89.) Vuonna 2017 täysi takuueläke on 760,26 euroa kuukaudessa. Yksin asuva täyttä kansaneläkettä eli 628,85 euroa saava henkilö saa takuueläkettä 131,41 euroa. Parisuhteessa asuvalla täysi kansaneläke on 557,79 euroa ja takuueläke 202,47 euroa. (Kela 2017b.)

Kuvio 4. Takuueläkkeen saajat ikäryhmittäin (31.12.2016)

Lähde: StatFin-tilastotietokanta

Takuueläkettä sai vuoden 2016 lopussa noin 102 000 henkilöä, joista miehiä oli 42 prosenttia ja naisia 57 prosenttia. Takuueläkkeen saajista noin puolet oli yli 60-vuotiaita. Nuoremmissa ikäryhmissä on enemmän miehiä ja vanhemmissa ikäryhmissä selvästi enemmän naisia (ks. kuvio 4). Tämä kuvastaa kansaneläkettä ja takuueläkettä saavien profiilin muutosta. Vanhemmissa ikäryhmissä on enemmän naisia, joiden eläkettä kartuttava työura on jäänyt lyhyeksi (Tuominen ym. 2011, 58–59). Vanhimmissa ikäluokissa näkyy myös se, että naiset elävät miehiä pidempään ja saavat siten eläke-etuuksia pidemmän ajan. Alle 60-vuotiaiden ikäryhmissä miesten osuus on suurempi, koska he saavat naisia useammin työkyvyttömyyseläkettä (Kela 2015, 101).

3 ELÄKELÄISTEN TOIMEENTULO

Seebohm Rowntree (1901) esitti jo viime vuosisadan alussa teorian köyhyyden ja elämänvaiheiden yhteydestä. Englantilaisia työläisperheitä tutkinut Rowntree esitti, että ihmiset ovat köyhiä kolmessa elämänvaiheessa: lapsuudessa, ollessaan pienten lasten vanhempia sekä vanhuusiässä. Lapsuuden ja pienten lasten perheiden köyhyys on kuitenkin vain väliaikaista, sillä lasten kasvaessa ja mennessä töihin kotitalouden tulot palaavat Rowntreen esittämän primaarisen köyhyysrajan yläpuolelle. Tällöin vanhemmilla ei enää ole lapsia huollettavanaan, mutta heillä itsellään on vielä työvuosia jäljellä. Työnteon lopettamisen jälkeen köyhyys sen sijaan jatkuu elämän loppuun asti, mikäli henkilö ei ole pystynyt säästämään työuransa aikana tarpeeksi rahaa vanhuutta varten. Säästäminen taas on hyvin vaikeaa, mikäli tulot ovat työuran ajanakin pienet. (Rowntree 1901.) Köyhyyden elinvaiheteorian voidaan katsoa olevan jossain määrin paikkansapitävä vielä vuosisata myöhemminkin (Piachaud & Webb 2004, 50–52). Tämä riippuu kuitenkin siitä, miten köyhyys määritellään. Esimerkiksi sillä, tarkastellaanko köyhyysastetta ennen vai jälkeen asumiskustannusten, on huomattava vaikutus köyhyydestä saatavaan kuvaan eri elinvaiheissa (Ritakallio 2003).

Rowntreen (1901) mukaan primaariköyhiä ovat ne kotitaloudet, joiden kokonaistulot eivät riitä fyysisten vähimmäistarpeiden tyydyttämiseen. Vähimmäistarpeet oli määritelty todella tarkasti, muun muassa laskien, kuinka monta kaloria kukin perheenjäsen tarvitsee ravinnostaan päivittäin pysyäkseen toimintakykyisenä. Tämän primaarisen köyhyysrajan alla elävillä ei ole ylimääräistä rahaa käytettävänä edes postimerkkiin. Sekundaariköyhiä taas ovat ne kotitaloudet, joiden kokonaistulot ovat periaatteessa riittäviä kattamaan fyysiset vähimmäistarpeet, mutta osa tuloista menee muuhun kulutukseen. Tämä muu kulutus saattoi olla hyödyllistä, kuten lääkkeitä, tai hyödyttöä, kuten alkoholia tai tupakkaa. Vuonna 1899 primaariköyhyydessä eli 9,9 prosenttia ja sekundaariköyhyydessä 18,5 prosenttia Rowntreen tutkiman Yorkin kaupungin asukkaista.

Rowntreen määritelmän mukainen absoluuttinen köyhyys oli 1950-luvulle tultaessa vähentynyt Englannissa huomattavasti ja köyhyys katsottiin hyvinvointivaltion kehittymisen ansiosta jopa hävitetyksi (Gordon 2010, 130). Peter Townsend (1979) oli

kuitenkin asiasta eri mieltä. Hänen mielestään köyhyys voitiin määritellä vain suhteellisen deprivaaation käsitteen avulla. Yksilöt, perheet tai ryhmät ovat tämän määritelmän mukaan köyhiä silloin, kun heillä ei ole tarvittavia resursseja saavuttaa yhteiskunnassa vallitsevan normin mukaista elämisen tasoa. Townsandin näkemys korostaa köyhyyden sosiaalista luonnetta. Vanhus voi esimerkiksi nähdä nälkää voidakseen ostaa lapsenlapselleen syntymäpäivälahjan. Köyhyys ei Townsandin mukaan johtunut köyhistä itsestään, vaan se oli rakenteellista.

Townsandin työllä on ollut huomattava vaikutus köyhyystutkimukseen. Hänen ajatuksiinsa perustuvat nykyisetkin käytössä olevat materiaalisen deprivaaation mittarit. Myös tässä tutkimuksessa tarkasteltavat kysymykset täyden kansaneläkkeen saajien kokemista taloudellisista vaikeuksista ovat omanlaisensa materiaalisen puutteen mittari. Koska köyhyyttä ei kuitenkaan tulisi tarkastella vain yhden mittarin mukaisesti (ks. esim. Jäntti ym. 1996), perehdytään seuraavaksi köyhyyden erilaisiin määritelmiin. Tämän jälkeen tarkastellaan eläkeläisten toimeentuloa objektiivisesta ja subjektiivisesta näkökulmasta. Lopuksi palataan jälleen materiaaliseen puutteeseen ja pohditaan, miten sitä tulisi lähestyä erityisesti ikääntyneiden kohdalla.

3.1 Köyhyyden erilaiset määritelmät

Jokaisella on mielikuva siitä, mitä köyhyys on. Köyhyyden määritelmästä ja mittaustavoista käydään kuitenkin jatkuvaa keskustelua. Erilaiset määritelmät tuottavat hyvin erilaisia kuvia köyhyyden laajuudesta ja luokittelevat köyhiksi eri väestöryhmät. (Jäntti ym. 1996; Kangas & Ritakallio 2003; 2008.) Päälinjoina köyhyyden määritelmässä voidaan erottaa absoluuttinen ja suhteellinen köyhyys. Absoluuttinen köyhyys tarkoittaa köyhyyttä, joka on uhka ihmisen fyysiselle olemassaololle: puutetta ruoasta, juomasta, asunnosta tai muusta välttämättömästä. Suhteellinen köyhyys sen sijaan tarkoittaa sitä, että ihmisellä ei ole mahdollisuuksia elää yhteiskunnassa vallalla olevalla tavalla. (Kangas & Ritakallio 1996, 1–2.)

Objektiiviset köyhyysmittarit perustuvat tulojen tai kulutusmenojen mittaamiseen. Mittareihin perustuvat köyhyysrajat ovat sopimuksenvaraisia. Euroopan Unionin tilastolaitoksen Eurostatin suosittaman rajan mukaan köyhyysriskissä ovat ne kotitaloudet, joiden henkeä kohti lasketut tulot ovat alle 60 prosenttia koko väestön

henkeä kohti lasketusta mediaanitulosta, kun kotitalouden kokoonpano otetaan huomioon käyttämällä modifioitua OECD-ekvivalenssiskaalaa (Eurostat 2014). Suomen Tilastokeskuksen käyttämä pienituloisuuden määritelmä perustuu tähän Eurostatin suositukseen. Pienituloisuusraja oli yhden hengen taloudella 14 220 euroa vuodessa eli 1 185 euroa kuukaudessa vuonna 2015. (Tilastokeskus 2017.) Objektiivisia tuloköyhyysmittareita on kuitenkin kritisoitu monella tavalla (esim. Callan & Nolan 1991; Ringen 1987; Sen 1983; 2005). Köyhyysrajoja on pidetty mielivaltaisina. Köyhyysrajan asettamiselle tiettyyn tulonjakumaan kohtaan ei ole löydettävissä teoreettisia perusteluita Euroopan neuvoston köyhyysmääritelmästä. Ei myöskään voida osoittaa, että kotitalous ei pystyisi saavuttamaan vähimmissään hyväksyttävää elintasoja, jos sen tulot jäävät alle 60 prosenttiin mediaanituloista. Nimeämällä mittari köyhyysriskiksi onkin pyritty korostamaan, että köyhyysrajan alle jääminen ei ole riittävä ehto köyhyydelle. (Mäkinen 2017, 154.)

Konsensuaalisessa köyhyysmittauksessa lähtökohtana on välttämättömän kulutuksen määrittäminen väestön mielipiteen perusteella. Väestötökseltä kysytään, mitkä ovat sellaisia taloudelliseen hyvinvointiin liittyviä asioita, joita he pitävät kaikille välttämättöminä. Tutkijan päätettäväksi jää, kuinka monen välttämättömyystekijän puuttuminen tekee henkilöstä köyhän. Samantapainen menetelmä määrittää köyhyyttä on määrittää se toimeentulokiasiakkuuden mukaan. Tällöin välttämättömyyskulutuksen määrittelee kansan sijasta julkinen viranomainen. (Kangas & Ritakallio 2003, 10–11.)

Edellä kuvattuja köyhyysmittareita voidaan pitää jossain määrin epädemokraattisina, sillä niissä tutkija viime kädessä päättää, kuka on köyhä ja kuka ei. Ne eivät jätä tilaa tutkittavan henkilön omalle kokemukselle. Subjektiiiviset köyhyysmittarit täydentävät objektiivisista mittareista saatua kuvaa. Subjektiiivisella köyhyydellä tarkoitetaan sitä, missä määrin henkilö itse kokee köyhyyttä. Pienistä tuloista huolimatta ihmiset eivät välttämättä koe itseään köyhiksi, ja toisaalta suhteellisen suurituloisenkin voi kokea, että hänellä on toimeentulovaikeuksia. (Kangas & Ritakallio 2003, 11–12; Kangas & Ritakallio 2008, 15.) Esimerkiksi vanhukset eivät usein pidä itseään köyhinä, vaikka olisivatkin objektiivisesti mitattuna pienituloisia (esim. Hansen, Slagsvold & Moum 2008). Ilmiötä on kutsuttu tyytyväisyysparadoksiksi ja siihen palataan luvussa 3.3.

Viiteryhmäteoria tarjoaa yhden selityksen sille, miksi yksilön kokemus köyhyydestä ja objektiiviset arviot hänen toimeentulostaan eivät aina kohtaa. Teorian mukaan yksilö vertaa omaa tilannettaan oman viiteryhmänsä tilanteeseen. Henkilö voi kokea suhteellista puutetta, jos hän näkee toisilla ihmisillä jonkin asian, jota hänellä itsellään ei ole, mutta jonka hän haluaisi ja jonka saamista hän pitää mahdollisena. Vastaavasti henkilö ei kenties koe puutetta, mikäli muillakaan hänen viiteryhmäänsä kuuluvilla ei ole kyseistä asiaa. Henkilöllä voi olla monia viiteryhmiä, joihin hän vertaa itseään. (Runciman 1966, 10–13.) Goedemé ja Rottiers (2011) korostavat viiteryhmien merkitystä köyhyystutkimuksessa. He kannattavat köyhyyden tutkimista viitebudjettien avulla. Viitebudjetit muodostuvat niistä hyödykkeistä ja palveluista, jotka ovat oleellisia vähimmissään hyväksyttävän elintason saavuttamiseen. Viitebudjettien avulla saadaan kiinni köyhyyden suhteellisesta luonteesta. Viitebudjettimittari on tuloköyhyysriskimittaria kattavampi elintason mittari, sillä se huomioi tulojen ohella aineettomat resurssit sekä asunovarallisuudesta saadun hyödyn. Tämäkään ei kuitenkaan ole ongelmaton köyhyyden mittari, sillä viitebudjettien esimerkkiperheet eivät millään voi kattavasti edustaa kaikkia kotitalouksia. Esimerkiksi vanhuksilla terveysmenot ovat usein suuremmat kuin mitä viitebudjetteihin on määritelty. Lisäksi viitebudjeteissa, kuten monissa muissakin köyhyysmittareissa, lopullinen päätös köyhyyden määrittelystä jää tutkijalle. (Mäkinen 2017.)

Vaikka objektiiviset köyhyysmittarit eivät ole ongelmattomia, niin on selvää, että myöskään köyhyyden kokeminen yksilötasolla ei voi toimia ainoana kriteerinä esimerkiksi päätettäessä sosiaaliavun tarpeesta. Sosiaalitutkimuksessa on kuitenkin pidetty tärkeänä sitä, että huono-osaisten oma ääni pääsee kuuluviin. Ihmisten omat kokemukset ovat yhteiskuntapolitiikan legitimiteetin kannalta hyvin tärkeitä. Köyhyyttä tutkittaessa onkin hyvä muistaa, että erilaiset köyhyysmittarit eivät ole toisensa poissulkevia. Vain yhden mittarin käyttäminen köyhyyden määrittelemiseen on vähintäänkin kyseenalaista. (Jäntti ym. 1996; Kangas & Ritakallio 2003; 2008.)

3.2 Objektiivinen tulotaso

Eläkejärjestelmän kehittymisellä on ollut suuri vaikutus ikääntyneiden suomalaisten toimeentuloon. Vanhuusköyhyys oli jatkuva ongelma 1960-lukuun asti, mutta 1990-

lukuun mennessä ikääntyneiden taloudellinen tilanne oli Suomessa OECD-maiden huippua. Myös tuloerot ikääntyneiden keskuudessa pienenivät nopeasti eläkejärjestelmän kehittyessä. (Jäntti ym. 1996.) Myöhemmin perusturvan taso on kuitenkin kansainvälisesti tarkasteltuna heikentynyt. Työeläkejärjestelmän kypsyminen näkyy hyvin siinä, että köyhyys on nykyään vähäistä 66–75-vuotiaiden eläkeläisten keskuudessa. Tästä ikäluokasta vain 4,1 prosenttia oli vuonna 2015 tuloköyhiä, kun köyhyyden rajaksi määritellään 50 prosenttia kotitalouksien keskimääräisistä käytettävissä olevista tuloista. OECD-maiden keskiarvo tässä ikäluokassa oli 10,9 prosenttia. Sen sijaan yli 75-vuotiaiden tuloköyhyysaste oli 12,7 prosenttia OECD-maiden keskiarvon ollessa 14,7 prosenttia. Tästä ikäluokasta suurempi osa saa kansaneläkettä kuin 66–75-vuotiaiden ikäluokasta. Kaikkien yli 65-vuotiaiden tuloköyhyysaste oli Suomessa 7,8 prosenttia ja OECD-maiden keskiarvo 12,4 prosenttia. Suomalainen eläkeläisköyhyys on siis muihin maihin verrattuna korkeintaan keskitasoista, mutta yli 75-vuotiaiden osalta sijoitumme huonoimpaan kolmannekseen. (OECD 2015, 171.)

Eläkeläisten toimeentuloa on tutkittu Suomessa paljon objektiivisilla mittareilla (esim. Ahonen 2006; Kautto, Palomäki, Rantala & Tuominen 2009; Rantala 2006; 2011; 2014; Rantala & Riihelä 2016; Tuominen, Nyman & Lampi 2011). Koko väestön tulojaossa eläkeläiset ovat keskimääräistä pienituloisempia, mutta keskimäärin varakkaampia kuin opiskelijat ja pitkäaikaistyöttömät. Suhteessa ammatissa toimiviin eläkeläisten toimeentulo on noin 70 prosenttia, joskin tämä suhde vaihtelee talouden suhdanteiden mukaan. Nousukautena, kun työllisyys kohenee ja palkat nousevat eläkkeitä nopeammin, eläkeläisten asema ammatissa toimiviin nähden heikkenee. Taantuman aikana kehitys on päinvastaista ja eläkeläisten suhteellinen asema paranee. (Rantala 2011.)

Suomalaisten keskimääräiset kokonaiseläkkeet ovat 2000-luvulla olleet nousussa. Suuret ikäluokat ovat alkaneet tulla vanhuuseläkeikään ja eläkkeensaajien lukumäärä on kasvanut nopeasti. Työeläkkeen merkitys on yhä tärkeämpi, kun taas kansaneläkkeen merkitys eläketurvan lähteenä on saajamäärällä ja toimeentulomerkityksellä mitattuna pienentynyt. Vuonna 2015 vanhuuseläkettä saavien miesten keskimääräinen kokonaiseläke oli 1 943 euroa ja naisten 1 316 euroa (ETK & Kela 2016, 25). Naisten ja miesten välillä eläke-eroa aiheuttavat naisten lyhyemmät työurat sekä pienemmät palkat. Vanhemmissa ikäryhmissä erot työurien pituuksissa ovat suurempia kuin

nuoremmissa ikäryhmissä. Yli 75-vuotiaiden ikäryhmissä omaeläkkeiden (eläketulo ilman perhe-eläkettä) erot ovat suuria sukupuolten välillä, mutta perhe-eläkkeet kaventavat eroa huomattavasti. (Tuominen ym. 2011, 61–63.) Vuoden 2015 lopussa Suomessa asuvia leskeneläkkeensaajia oli 252 000. Heistä yli puolet oli 75 vuotta täyttäneitä naisia. Keskimääräinen leskeneläke oli suuruudeltaan 566 euroa kuukaudessa: miesleskillä 221 euroa ja naisleskillä 630 euroa kuukaudessa. (ETK & Kela 2016, 26.)

Koska työeläkejärjestelmä kypsyi vasta 2000-luvun alussa, on vanhimmissa ikäryhmissä henkilöitä, joiden eläkettä kartuttava työura on jäänyt vajaaksi. Yli 75-vuotiaiden eläkkeet ovatkin useimmiten keskimääräistä pienempiä, vaikka myös tässä ikäryhmässä eläketaso on noussut 2000-luvulla. (Tuominen ym. 2011, 58–59; Rantala & Riihelä 2016, 229.) Köyhyysriski on korkea erityisesti 75 vuotta täyttäneillä naisilla sekä yksinasuvilla eläkeläisillä. Suurin osa yksin asuvista eläkeläisistä on naisia, sillä heidän keskimääräinen eliniänodotteensa on miehiä korkeampi. Yksin asuvien ikääntyneiden naisten köyhyys ei ole tyypillistä vain Suomelle, vaan se on kansainvälinen ilmiö, joka ei myöskään riipu hyvinvointivaltion tyypistä. Suomessa on kuitenkin monia muita maita enemmän eläkeläisiä, jotka asuvat yksin, eivätkä lastensa kanssa. (Barr 2013; Ebbinghaus & Neugschwender 2011; Goldberg 2009; Suoniemi 2013.)

Köyhyys on vähäisempää parisuhteessa elävillä eläkeläisillä, sillä vähintään kahden hengen kotitalouksissa saadaan mahdollisesti erilaisia yhteiskulutushyötyjä (Kautto ym. 2009; Rantala & Riihelä 2016). Rantalan (2011, 91) mukaan yhden henkilön eläkeläiskotitalouksien toimeentulo nousi vuosina 2000–2009 sekä absoluuttisesti että suhteellisesti vähemmän kuin vähintään kahden hengen talouksien. Yksin asuvilla myös menee useimmilla hyvinvoinnin mittareilla mitattuna keskimäärin koko väestöä huonommin (Kauppinen, Martelin, Hannikainen-Ingman & Virtala 2014). Rantala (2014) huomauttaa, että tarvitaan tarkempaa tietoa siitä, missä määrin yksin asuvien pienituloisuus periytyy eläkettä edeltävältä ajalta ja missä määrin se on seurausta esimerkiksi leskeksi tulosta eläkeaikana. Hänen mukaansa eläkeajan toimeentulon kannalta suurimpana ongelmana on pienituloisuuden periytyminen eläkettä edeltävältä ajalta.

Etuudet

Pienituloisten eläkeläisten toimeentuloa voivat täydentää tietyt sosiaali-etuudet, kuten eläkkeensaajan hoitotuki, asumistuki ja viimesijaisena turvana toimeentulotuki. Lisäksi terveydenhuollon kustannuksia pienentävät sairaanhoidon korvaukset ja lääkekorvaukset. (Kela 2015b.) Eläkkeiden lisäksi maksettavat sosiaali-etuudet ovat täyden kansaneläkkeen saajien toimeentulolle erittäin olennaisia. Esimerkiksi yksin asuva täyden kansaneläkkeen saaja tarvitsee kuukaudessa noin 450 euron edestä muita tukia noustakseen pienituloisuusrajan (1 185 e/kk nettona vuonna 2015) yläpuolelle.

Eläkettä saavan hoitotukea maksetaan pitkäaikaisesti sairaalle tai vammaiselle eläkkeensaajalle. Sen tarkoituksena on tukea hänen jokapäiväistä selviytymistään, hoitoaan ja kuntoutustaan. Hoitotukea voi saada, mikäli henkilön toimintakyvyn voidaan arvioida olevan sairauden tai vammaisuuden vuoksi heikentynyt yhtäjaksoisesti vähintään vuoden ajan. Lisäksi sairauden tai vamman pitää aiheuttaa edunsaajalle säännöllistä avun, ohjauksen tai valvonnan tarvetta. Eläkettä saavan hoitotuki maksetaan kolmeen ryhmään porrastettuna avuntarpeen, ohjauksen ja valvonnan tarpeen sekä erityiskustannusten määrän perusteella. Perushoitotuki on 62,25 euroa kuukaudessa, korotettu hoitotuki 154,96 euroa kuukaudessa ja ylin hoitotuki 327,67 euroa kuukaudessa. Hoitotukeen eivät vaikuta eläkkeensaajan ja hänen perheensä tulot eikä omaisuus, joskin saman vamman tai sairauden perusteella saatu tuki tapaturma- tai liikennevakuutusjärjestelmästä voi vähentää hoitotukea. Hoitotuki on verotonta tuloa ja sitä tarkistetaan vuosittain kansaneläkeindeksillä. (Kela 2015c.)

Eläkkeensaajan asumistukea voidaan maksaa pienituloisille, Suomessa vakinaisesti asuville henkilöille, jotka saavat asumistukeen oikeuttavaa eläkettä, kuten vanhuuseläkettä. Eläkkeensaajan asumistuki on 85 prosenttia kohtuullisista asumismenoista, joista on vähennetty perusomavastuun ja tulojen mukaan määräytyvän lisäomavastuun yhteismäärä. Perusomavastuu on kaikille sama 615,71 euroa vuodessa, eli noin 51,31 euroa kuukaudessa. Lisäomavastuu on 40 prosenttia siitä perheen tulojen osasta, joka ylittää tulorajat. Asumistuen määrässä otetaan huomioon omaisuus, josta vähennetään velat. Omassa käytössä olevaa omakotitaloa, osuutta jakamattomaan kuolinpesään ja asunto-osakkeita ei kuitenkaan oteta mukaan omaisuuteen. Asumistuesta ei mene veroa. Kotitalouteen ei makseta samaan aikaan sekä eläkkeensaajan asumistukea että yleistä asumistukea tai opintotuen asumislisää. (Eläkkeensaajan asumistuesta tarkemmin ks. Kela 2015d.)

Toimeentulotuki on viimesijainen taloudellinen tuki, jonka tarkoituksena on turvata henkilön ja perheen ihmisarvoisen elämän kannalta vähintään välttämätön toimeentulo. Jokaisella on oikeus saada toimeentulotukea, jos hän on tuen tarpeessa eikä voi saada toimeentuloa ansiotyöllään, yrittäjätoiminnallaan, toimeentuloa turvaavien muiden etuuksien avulla, muista tuloistaan tai varoistaan, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla. Vuoden 2017 alusta toimeentulotuen perusosan on myöntänyt Kela. Kunnat päättävät harkinnanvaraisesta ja täydentävästä toimeentulotuesta. (Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412.) Vuonna 2015 toimeentulotukea sai noin 16 500 yli 65-vuotiasta henkilöä. Heistä noin joka kolmas oli yli 75-vuotias. (THL 2017, 157.)

Ahola, Airio ja Nurminen (2014) ovat tutkineet toimeentulotuen käyttöä täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa. He totesivat, että toimeentulotukea saavien henkilöiden osuus vaihteli eri aineistojen välillä: toisten aineistojen mukaan toimeentulotuen käyttö on takuueläkkeen voimaantulon jälkeen liki puolittunut, mutta toisten mukaan jopa hieman lisääntynyt. Täsmällisen tiedon saaminen näin pienestä ihmisjoukosta on haastavaa ilman tähän tarkoitukseen suunniteltua aineistoa. Näyttäisi kuitenkin siltä, että potentiaalinen toimeentulotuen tarpeessa olevien henkilöiden määrä on vähentynyt takuueläkkeen voimaantulon myötä, mutta tämä ei näy todellisten saajien määrässä. Ahola ja kumppanit pohtivat, että tämä johtunee todennäköisesti siitä, että täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa on tietty huono-osaisten ”kova ydin”, jolle toimeentulotuki on säilynyt välttämättömänä etuutena takuueläkkeen voimaantulon jälkeenkin.

Kulutus

Kulutuksen priorisointi on tärkeää pienituloisille ikääntyneille. He miettivät tarkasti, mihin rahansa käyttävät ja mistä ovat valmiita tinkimään. Dominyn ja Kempsonin (2006) haastattelemat brittiläkeläiset pitivät tärkeimpinä rahankäytön kohteina ruokaa, kotitalouden laskuja (esim. vuokra, sähkö) ja terveydenhuoltoa (esim. lääkkeet). He kertoivat tinkivänsä mieluiten vaatteista, vapaa-ajan menoista, lomista, autosta ja ruoasta. Ruoka todennäköisesti esiintyi molemmilla listoilla sen vuoksi, että vastaajat tinkivät sen laadusta tai siihen liittyvästä ylellisyyskulutuksesta, vaikka pitävätkin luonnollisesti ruokaa tärkeänä kulutuskohteena.

Suomalaisten vanhustalouksien (kaikki jäsenet yli 65-vuotiaita) keskimääräiset kulutusmenot kulutusyksikköä kohden olivat vuonna 2012 noin 19 000 euroa vuodessa. Vanhustaloudet kuluttavat kotitaloustyypeistä kaikkein vähiten: kaikkien kotitalouksien keskimääräiset kulutusmenot kulutusyksikköä kohden olivat noin 23 000 euroa vuodessa. (Tilastokeskus 2013.) Ahlqvist ja Ylitalo (2009) ovat tutkineet Tilastokeskuksen kulutustutkimuksen tietojen avulla kotitalouksien kulutuksen muutoksia vuosina 1985–2006. Muiden kotitaloustyyppien tapaan vanhustalouksien kulutusmenot ovat olleet kasvussa koko tämän ajan, poikkeuksena vuosi 1995, jolloin kaikkien kotitaloustyyppien kulutus väheni laman vuoksi verrattuna edelliseen tutkimusvuoteen 1990. Vuosina 2006–2012 vanhustalouksien kulutus kasvoi edelleen (Tilastokeskus 2013).

Taulukko 2. Kulutusmenojen rakenne vanhustalouksissa ja kaikissa kotitalouksissa keskimäärin vuonna 2012, %

	Vanhustaloudet	Kaikki kotitaloudet
Kulutusmenot yhteensä	100	100
Elintarvikkeet	15	13
Alkoholijuomat ja tupakka	1	2
Vaatteet ja jalkineet	2	3
Asuminen ja energia	37	28
Kodin kalusteet, koneet ja tarvikkeet	4	5
Terveys	6	3
Liikenne	12	17
Tietoliikenne	2	2
Kulttuuri ja vapaa-aika	9	10
Koulutus	0	0
Hotellit, kahvilat ja ravintolat	2	4
Muut tavarat ja palvelut	9	12

Lähde: Tilastokeskus 2013

Taulukossa 2 verrataan vanhustalouksien kulutuksen rakennetta kaikkien kotitalouksien keskimääräiseen kulutusrakenteeseen. Vanhustalouksien kulutusmenoista keskimääräistä suurempi osa muodostuu elintarvikkeista, asumisesta ja energiasta sekä terveismenoista. Ahosen (2017, 134) mukaan terveismenot painottuvat yli 75-

vuotiaiden ikäryhmään. Keskimääräistä pienemmän osuuden vanhustalouksien kulutuksesta muodostavat liikenne, hotellit, kahvilat ja ravintolat, sekä muut tavarat ja palvelut. Muiden menojen osalta erot kaikkien kotitalouksien keskimääräiseen kulutukseen ovat pieniä. Kulutuksen rakenne onkin eri väestöryhmissä muuttunut 2000-luvulla aikaisempaa samankaltaisemmaksi (Almqvist & Ylitalo 2009, 67). Laadullisia eroja toki löytyy yhä kulutusluokituksen alemmilla tasoilla: vanhustaloudet esimerkiksi käyttävät muita vähemmän rahaa tietotekniikkaan, mutta enemmän painettuun mediaan (Nurmela 2009, 129.)

Asumismenot voivat muodostaa suuren osan etenkin pienituloisten vanhustalouksien kulutuksesta. Kauppisen ja kumppaneiden (2015) mukaan pienituloiset, yksin asuvat yli 65-vuotiaat asuvat muita harvemmin omistusasunnossa. Yksin asuvilla ja muussa kuin omistusasunnossa asuvilla on muita suurempi asumismenorasite (asumismenojen osuus käytettävissä olevista rahatuloista asumistuen ja verovähennysetuuden vähentämisen jälkeen). Yksin asuvilla pienituloisilla eläkeläisillä asumismenorasite voi olla jopa yli 40 prosenttia, kun se on kaikissa kotitalouksissa keskimäärin noin 20 prosenttia. Pienituloisten eläkeikäisten asuinolot ovat muita vaatimattomammat erityisesti harvaan asutuilla alueilla: ongelmia on erityisesti asunnon varustetasossa ja palveluiden saavutettavuudessa. (Kauppinen, Hannikainen-Ingman, Sallila & Viitanen 2015.)

Ahonen (2017, 129–130) esittää, että yksin jääminen saattaa vähentää kulutusta ikääntyneiden keskuudessa, vaikka yksinasuvat kuluttavat yleensä suuremman osan tuloistaan kun yhdessä jonkun toisen kanssa asuvat. Ikääntyneellä yksin jääminen tarkoittaa usein leskeytymistä. Kulutuksen väheneminen voi näkyä erityisesti harrastus- ja virkistysmenoissa. Harrastaminen ei enää kenties tunnu mielekkäältä, jos harrastus oli yhteinen edesmenneen puolison kanssa. Myös heikkenevä terveys saattaa vaikuttaa harrastus- ja virkistysmenojen vähentymiseen. Esimerkiksi vapaa-ajan asunnon myyminen saattaa tulla ajankohtaiseksi. Osa kuluista saattaa siirtyä perillisille perinnönjaon myötä. Yksinjääminen ja yksinasuminen voivat siten vaikuttaa kulusrakenteeseen ja kulutusasteeseen eri tavoin eri-ikäisissä kotitalouksissa.

Kulutusaste laskee iän myötä. Tämä voi liittyä muuttuviin kulutustarpeisiin tai esimerkiksi ikääntyneiden haluun jättää perintöä jälkipolville. Merkillepantavaa on se, että myös alimpaan tuloviidennekseen sijoittuvat eläkeläistaloudet kuluttavat selvästi alle tulojensa, kun muissa kotitalouksissa kulutusasteet ovat alimmassa tuloviidenneksessä yli yhden ja toiseksi alimmassakin lähellä yhtä eli kulutus on

suurempaa tai yhtä suurta kuin tulot. Pienituloisimpaankin tuloviidennekseen sijoittuvat eläkeläistaloudet näyttävät siis säästävän osan tuloistaan, kun muissa kotitaloustyypeissä vastaavat tulot eivät riitä kattamaan kulutusta. (Ahonen 2017, 134.)

Voisi kuvitella, että kulutuksen rakenne olisi hyvinkin erilainen pienituloisilla ja suurituloisilla henkilöillä. Niemelä (2004) kuitenkin toteaa tutkimuksessaan pienituloisten kulutuksesta, että erot kulutuksen rakenteessa pienituloisten ja muun väestön välillä ovat yllättävänkin pieniä. Pienituloisten kulutus ei suuntaudu pelkkiin perinteisiin välttämättömyyksiin kuten ruokaan tai vaatteisiin. Myös heidän kulutuksessaan esiintyy hyödykkeitä, jotka tyydyttävät fyysisten tarpeiden lisäksi myös sosiaalisia ja kulttuurisia tarpeita (vrt. Townsend 1979). Niemelä (2004) kuitenkin muistuttaa, että kulutuksen budjettiosuudet ja niiden väestöryhmittäiset erot kertovat vain siitä, mihin kulutuseriin pienituloiset ovat kulutustaan suunnanneet. Kulutusmenot eivät kerro siitä, mihin pienituloisilla on varaa tai mistä kulutuksesta on jouduttu tinkimään. Tämän vuoksi myös koetun toimeentulon ja materiaalisen deprivaaation tutkiminen on tärkeää.

3.3 Koettu toimeentulo

Eläkeläisten subjektiivisen toimeentulokokemuksen huomioon ottavia tutkimuksia on tehty Suomessa vähän. Tehdyissä tutkimuksissa on todettu, että eläkeläiset kokevat toimeentulonsa yleensä melko helpoksi. Palomäen (2011) tutkimuksen mukaan vuonna 2009 lähes kolme neljäsosaa eläkeläisistä koki toimeentulonsa helpoksi ja vain yksi neljäsosa hankalaksi. Haapola, Karisto ja Seppänen (2012) sen sijaan havaitsivat tutkimuksessaan, että koettu pienituloisuus ja niukkuuden kokemukset yleistyivät vuosina 2002–2008 kaikissa eläkeläisten kohorteissa. Köyhyys myös näytti kytkeytyvän keskimääräistä huonompaan hyvinvointiin lähes kaikilla elämänalueilla, joskin yhteyttä määrittävät mekanismit jäivät vielä avoimiksi.

Arkiajattelun mukaisesti koetut toimeentulovaikeudet vähentyvät tulojen lisääntyessä. Menojen kattaminen voidaan kuitenkin kokea erittäin hankalaksi myös melko suurilla tuloilla. Myös ikä vaikuttaa eläkeläisten toimeentulokokemuksiin. Alle 55-vuotiaat eläkeläiset, jotka ovat pääosin työkyvyttömyyseläkkeen saajia, kokevat toimeentulonsa vaikeammaksi kuin vanhemmat eläkeläiset. Edellisessä luvussa todettiin, että

köyhyysriski on korkeampi yksin asuvilla kuin parisuhteessa olevilla eläkeläisillä. Parisuhteessa elävät myös kokevat toimeentulonsa helpommaksi kuin yksinasuvat. (Kautto, Palomäki, Rantala & Tuominen 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008.)

Merkittävää eroa miesten ja naisten toimeentulokokemuksissa ei ole havaittu, vaikka köyhyysriskin on todettu olevan suuri nimenomaan ikääntyneillä naisilla. Sen sijaan terveydellä on todettu olevan selvä yhteys koettuun toimeentuloon. Terveytensä hyväksi tai melko hyväksi arvioivat kokevat toimeentulonsa helpommaksi kuin terveytensä keskinkertaiseksi tai huonoksi arvioivat. Toimeentulovaikeuksia voivat tässä tapauksessa selittää kohonneet terveydenhoitomenot. (Kautto ym. 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008.)

Toimeentulon helpoksi ja hankalaksi kokevien pienituloisten eläkeläisten ryhmiä erottavat toisistaan Palomäen (2009) mukaan parhaiten heidän omat arvionsa taloudellisista resursseista, tyytyväisyys elämään, sosiaaliset suhteet ja terveys. Kuitenkin vain subjektiiviset arviot taloudellisista resursseista näyttäisivät liittyvän käytännössä toimeentulon kokemiseen helpoksi pienillä tuloilla. Esimerkiksi asumiskustannuksiinsa tyytyväiset kokevat myös toimeentulonsa helpommaksi. Kulutustaso siis vaikuttaa toimeentulon kokemukseen, mikä on myös arki ajattelun mukaista. (Palomäki 2009.)

Myös kansainvälisissä gerontologisissa tutkimuksissa (esim. Hansen ym. 2008; Stoller & Stoller 2003; Weidekamp-Maicher & Naegele 2007) on havaittu, että pienituloiset ikääntyneet ovat nuorempia pienituloisia tyytyväisempiä taloudelliseen tilanteeseensa. Tätä kutsutaan tyytyväisyysparadoksiksi. Hansen ja kumppanit (2008) esittävät ilmiölle kolme mahdollista selitystä. Ensimmäisen selityksen mukaan ikääntyneet pyrkivät hyväksymään taloudellisen tilanteensa, sillä he tietävät, että eivät voi parantaa sitä. Tilanteen hyväksyminen auttaa säilyttämään tunteen hyvinvoinnista. Toinen mahdollinen selitys on, että nuoremmat ihmiset kokevat köyhyden raskaammin, sillä se asettaa heille isomman rasitteen. Nuoremmilla ihmisillä köyhyys vaikuttaa usein myös muihin, kuten lapsiin tai puolisoon, ja köyhyys voi heidän kohdallaan kestää pidempään. Lisäksi tulot ja menot ovat vähemmän ennustettavissa kuin vanhemmilla. Kolmas selitys viittaa kohortteihin sekä menneisyyden ja nykyisyyden vertaamiseen. Vanhimmissa ikäluokissa on naisia, jotka ovat olleet suurimman osan elämästään kotiäiteinä, jolloin kotitaloudessa on saatu vain yhden ansaitsijan tulot. Naisen jäädessä

eläkkeelle kotitalous saa kahdet tulot, jolloin pienikin eläke voi olla parannus aikaisempaan taloudelliseen tilanteeseen. (Hansen ym. 2008) Toimeentulon kokeminen helpoksi pienistä tuloista huolimatta voi liittyä myös siihen, että nykypäivän eläkeläisistä ainakin vanhimmat ovat eläneet sota-aikana. He ovat kokeneet nuoruudessaan hätää ja puutetta, mutta ovat myöhemmin todistaneet Suomen vaurastumista. Näistä kokemuksista johtuen ikääntyneet eivät kenties pidä taloudellista tilannetta tärkeänä hyvinvoinnin mittarina, vaan arvostavat enemmän esimerkiksi terveyttä tai sitä, että heidän lapsensa ovat pärjänneet elämässään. (Airio ym. 2013.)

Yksilöt voivat suhtautua köyhyyteen hyvin eri tavoilla. Ylinen ja Rissanen (2012) ovat tutkineet vanhuusköyhyyden kokemusta laadullisten haastattelujen avulla. He löysivät kolme vanhuusköyhyyden hallintaa kuvaavaa tyyppiä, joihin itsensä köyhiksi kokevat ikäihmiset jakaantuvat: köyhyyden kanssa pärjäävät myönteiset sinnittelijät, köyhyyden katkeroittamat luopujat ja köyhyydestä johtuvan ahdistuksen masentamat itsensä laiminlyöjät. Köyhyyden kanssa pärjäävä myönteinen sinnittelijä kokee terveytensä hyväksi, ottaa mielellään vastaan apua ja on hänelle kuuluvien sosiaalietuuksien piirissä. Hän suhtautuu tiukasta taloudellisesta tilanteestaan ja mahdollisista sairauksistaan huolimatta positiivisesti nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Köyhyyden katkeroittama luopuja kokee elävänsä jatkuvassa niukkuudessa ja joutuvansa luopumaan itselleen tärkeistä asioista taloudellisen tilanteensa vuoksi. Hän on erittäin kriittinen yhteiskuntaa ja sen eriarvoisuutta kohtaan. Hän suhtautuu varsin kielteisesti myös sosiaalityöntekijöihin ja seurakuntaan. Köyhyydestä johtuvan ahdistuksen masentama itsensä laiminlyöjä elää eristäytyneenä elämää, jonka on aiheuttanut osaltaan sekä rahojen niukkuus että oma jaksamattomuus. Hänen voimavaransa ovat lopussa ja hän kokee syvää ahdistusta ja masennusta. Itsensä laiminlyöjällä on huono terveys, mutta hän jättää lääkkeitä ostamatta rahan puutteen takia. Hänen toimintaansa voi luonnehtia riskikäyttäytymiseksi. (Ylinen & Rissanen 2012.)

Minna Nurminen (2014) on tutkinut 65–85-vuotiaiden täyttä kansaneläkettä saavien vanhuuseläkeläisten subjektiivista taloudellista hyvinvointia. Hän totesi, että toimeentulokokemukset ovat parantuneet takuueläkkeen voimaantulon jälkeen. Taloudellisen hyvinvointinsa heikoksi kokevien osuus väheni vuoden 2010 22,7 prosentista 18,3 prosenttiin vuonna 2013. Vastaavasti taloudellisen tilanteensa hyväksi kokevien osuus kasvoi 24,8 prosentista 28,5 prosenttiin.

Takuueläkkeellä on Airion ja Nurmisen (2014) mukaan ollut selvästi merkitystä täyden kansaneläkkeen saajien kokemaan toimeentuloon. Jopa joka kolmas 65–85-vuotiaista täyden kansaneläkkeen saajista pitää takuueläkettä hyvin merkittävänä ja lähes puolet merkittävänä toimeentulonsa kannalta. Takuueläkkeen tuoma korotus käytetään pääasiassa perustarpeisiin, kuten ruokaan, vuokraan ja lääkkeisiin. Airio ja Nurminen toteavat, että tulosta ei voi pitää yllättävänä, sillä takuueläke on huomattava korotus täyden kansaneläkkeen saajien kuukausieläkkeeseen. Toisaalta osa kaikkein pienituloisimmista vastaajista on sitä mieltä, että takuueläkkeellä ei ole ollut merkitystä. Tämä viitanee siihen, että takuueläkkeen tuoma korotus ei kuitenkaan ole ollut tarpeeksi suuri parantaakseen kaikkein pienituloisimpien toimeentuloa.

3.4 Materiaalinen deprivatio

Euroopan unionin Eurooppa 2020 -strategian yksi tavoite on köyhyiden vähentäminen. Tavoitteena on nostaa vähintään 20 miljoonaa ihmistä köyhyiden ja syrjäytymisen riskin yläpuolelle vuoteen 2020 mennessä, verrattuna vuoteen 2008. Yksi kolmesta köyhyyttä ja syrjäytymistä mittaavista indikaattoreista on vakavan materiaalsen deprivatioiden indikaattori. Määritelmän mukaan vakavasta materiaalisesta deprivatiosta kärsivät ne ihmiset, joilla ei ole varaa vähintään neljään seuraavista asioista: vuokran tai muiden asumiseen liittyvien laskujen maksaminen; kodin lämpimänä pitäminen; yllättävien kulujen maksaminen; lihaa, kalaa tai muuta proteiinia sisältävän aterian syöminen joka toinen päivä; viikon loma kodin ulkopuolella kerran vuodessa; auto; pesukone; väritelevisio; puhelin.

Eurostatin (2016) tietojen mukaan vakavasta materiaalisesta deprivatiosta kärsi 1,1 prosenttia yli 65-vuotiaista suomalaisista vuonna 2013. Vastaava luku oli esimerkiksi Norjassa 0,5 prosenttia, Isossa-Britanniassa 2,1 prosenttia, Italiassa 10,3 prosenttia ja Bulgariassa 50,7 prosenttia. Suomalaisten ikääntyneiden tilanne on siis kansainvälisesti katsottuna hyvä. Kyseinen vakavan materiaalsen puutteen mittari on kuitenkin liian karkea kertomaan mitään suhteellisesta suomalaisesta köyhyydestä tai puutteesta. Sitä on myös kritisoitu joidenkin hyödykkeiden heikosta reliabiliteetista erityisesti rikkaammissa EU-maissa (Guio, Marlier, Gordon, Fahmy, Nandy & Pomati 2016).

Materiaalista puutetta kartoittavia kysymyksiä tulee muokata aika ajoin, sillä ihmisten odotukset voivat muuttua, erilaisten hyödykkeiden hinnat voivat muuttua ja teknologian kehityksen myötä voi tulla uusia hyödykkeitä, joita ihmiset tarvitsevat tai haluavat. (McKay 2010.) Kysymyksiä täytyy myös muokata kohdejoukolle sopiviksi, sillä esimerkiksi vanhusten tarpeet eroavat nuorempien tarpeista. Vanhemmat ihmiset ovat taipuvaisempia sanomaan, että he eivät tarvitse tai halua jotain asiaa sen sijaan, että heillä ei ole siihen varaa. Kysymykset materiaalista deprivatiosta on hyvä muotoilla niin, että puutteen syy ilmenee joko kysymyksessä tai sitä seuraavassa jatkokysymyksessä. Ikääntyneen puute jossain asiassa (esim. lomamatka kerran vuodessa) voi johtua rahan puutteen lisäksi myös siitä, että hänen terveytensä estää asian tekemisen, hän kokee sen liian vaivalloiseksi, hänellä ei ole ketään, joka auttaisi häntä tai tekisi asian hänen kanssaan, hän ei halua tehdä asiaa tai se ei ole hänelle relevantti. (Bartlett ym. 2013; McKay 2008.)

Ikääntyneiden keskuudessa materiaallinen puute on aikaisempien tutkimuksien (Bartlett ym. 2013; Kotecha ym. 2013) mukaan yleisempää ei-parisuhteessa olevilla. Materiaallinen puute on yleistä niillä ikääntyneillä, joilla on jokin sairaus tai vamma. Puutetta koetaan enemmän, jos asuinalue on turvaton tai palveluihin on vaikea päästä. Myös vuokralla asuminen lisää materiaalista puutetta. Kotecha ja kumppanit (2013) kuitenkin huomauttavat, että vuokralla asuessa asunnon korjaustyöt tai kodinkoneiden huolto voivat olla jonkun toisen vastuulla, jolloin asukkaan tunne taloudellisesta turvallisuudesta voi olla vahvempi.

Bartlett ja kumppanit (2013, 25–26) ovat jakaneet ikääntyneiden materiaallisen puutteen neljään tyyppiin: perustarpeiden puutteeseen (esim. täyttävä ateria päivittäin), taloudelliseen puutteeseen (esim. mahdollisuus maksaa yllättävä 200 dollarin meno), sosiaaliseen puutteeseen (esim. mahdollisuus viettää loma poissa kotoa) ja asumiseen liittyvään puutteeseen (esim. toimiva lämmitys, sähköt ja viemärointi). Yleisin näistä deprivatiion muodoista on sosiaalinen puute. Harvinaisinta on puute perusasioista.

Perheen, sukulaisten, ystävien tai naapureiden antama epävirallinen tuki vähentää materiaalista deprivatiota. Heiltä ikääntynyt voi saada taloudellista tukea, fyysistä apua, emotionaalista tukea sekä tukea hätätilanteissa. Apua voi saada esimerkiksi siivoukseen tai korjaustöihin, joista vanhus joutuisi muuten maksamaan. Epävirallinen tuki voi lisätä tunnetta taloudellisesta turvallisuudesta, koska ikääntynyt tietää

tukiverkon olevan olemassa vaikeita tilanteita varten. (Dominy & Kempson 2006; Kotecha ym. 2013; McKay 2008.)

4 TUTKIMUSASETELMA

Tässä tutkimuksessa selvitetään, onko takuueläkereformilla ollut vaikutusta täyden kansaneläkkeen saajien kokemiin taloudellisiin vaikeuksiin. Tutkimuskysymykset ovat:

1. Millaisia taloudellisia vaikeuksia täyden kansaneläkkeen saajat ovat kokeneet vuosina 2010 ja 2013, eli ennen ja jälkeen takuueläkkeen voimaantulon?
 - a. Kuinka usein taloudellisia vaikeuksia on kohdattu?
 - b. Millaisia muutoksia taloudellisten vaikeuksien määrässä on tapahtunut tarkasteluvuosien välillä? Onko tarkasteluvuodella itsenäistä selitysvoimaa taloudellisissa vaikeuksissa tapahtuneiden muutosten selittäjänä?
2. Millaisia ratkaisukeinoja täyden kansaneläkkeen saajat ovat käyttäneet taloudellisten vaikeuksien ratkaisemiseksi vuosina 2010 ja 2013?
3. Onko eläkkeensaajan asumistuen tai toimeentulotuen saaminen vähentynyt, lisääntynyt vai pysynyt ennallaan vuosien 2010 ja 2013 välillä?

Mielenkiinnon kohteena on siis erityisesti se, ovatko täyden kansaneläkkeen saajien kokemat toimeentulovaikeudet vähentyneet takuueläkkeen voimaantulon myötä. Nurmisen (2014) tulosten perusteella oletan, että toimeentulovaikeudet ovat vähentyneet jossain määrin. Muutos ei kuitenkaan ole oletettavasti kovin suuri, sillä täyttä kansaneläkettä saavat ovat takuueläkkeestä huolimatta edelleen pienituloisia (ks. Airio & Nurminen 2014). Tästä johtuen oletan myös, että eläkkeensaajan asumistuen tai toimeentulotuen saaminen on vähentynyt vain hieman. Olettaisin, että omien säästöjen käyttäminen on yleisin ratkaisu toimeentulovaikeuksiin, sillä säästäminen on yleistä pienituloistenkin eläkeläisten keskuudessa (Ahonen 2017, 134). Takuueläkkeen voimaantulo on tuskin poistanut tarvetta omien säästöjen käyttämiseen tai muihinkaan ratkaisukeinoihin. Voi kuitenkin olla, että takuueläkkeen myötä tutkittavien tulot ovat kasvaneet sen verran, että erilaisiin taloudellisten ongelmien ratkaisukeinoihin turvaudutaan jonkin verran entistä harvemmin.

Aineisto

Aineistona käytetään Kelan vuosina 2010 ja 2013 keräämää Kansaneläkeläisten taloudellinen ja sosiaalinen turva -aineistoa. Aineisto käsittelee 65–85-vuotiaiden täyden kansaneläkkeen saajien koettua hyvinvointia, heidän kokemiaan taloudellisia ongelmia ja niiden ratkaisukeinoja ennen takuueläkkeen voimaantuloa (1.3.2011) ja sen jälkeen. Aineisto kerättiin postikyselyinä ja kyselylomakkeen runko oli samanlainen molempina vuosina. Vuoden 2010 aineisto sisältää kolme eri otosjoukkoa: 1) Ahvenanmaalla asuvat 2) Manner-Suomessa asuvat äidinkielenään ruotsia puhuvat ja 3) Manner-Suomessa asuvat äidinkielenään suomea puhuvat täyden kansaneläkkeen saajat. Ahvenanmaalla asuvat ja ruotsinkieliset vastaajat olivat kokonaisotos ja suomenkieliset vastaajat satunnaisesti poimittu otos. Vuoden 2013 aineisto sen sijaan kerättiin vain satunnaisotoksena suomea äidinkielenään puhuvilta, joten vertailtavuuden vuoksi myös vuoden 2010 aineistosta käytetään vain suomenkielisiä vastaajia. Otokoot ja vastausprosentit on esitetty taulukossa 3.

Taulukko 3. Alkuperäisen otoksen ja lopullisen aineiston kuvaus

	Aineisto 2010		Aineisto 2013	
	Alkuperäinen otos	Aineisto	Alkuperäinen otos	Aineisto
Otoskoko (n)	2000	993	3000	1808
Ei tavoitettu (n)	44		111	
Vastausprosentti	51		63	
Ikä (%)				
65–69	19	21	31	28
70–79	55	48	47	43
80–85	26	31	22	29
Sukupuoli (%)				
Nainen	84	82	78	81
Mies	16	18	22	19

Vastausprosentti oli varsin hyvä molempina vuosina: 51 prosenttia vuonna 2010 ja 63 prosenttia vuonna 2013. Verrattaessa otosta ja lopullista aineistoa huomataan, että vanhimpien vastaajien (80–85 vuotta) ryhmä on ylliedustettuna molempina vuosina. Vastaajista reilu neljä viidesosaa on naisia, mikä vastaa melko hyvin täyden

kansaneläkkeen saajien sukupuolijakaumaa. Miehet ovat hieman yliedustettuina vuonna 2010 ja hieman aliedustettuina vuonna 2013.

Muuttujat

Taloudellisia vaikeuksia mitataan aineistossa kysymällä vastaajilta, kuinka monta kertaa viimeisen vuoden aikana hänen kotitaloutensa on kohdannut seuraavia taloudellisia vaikeuksia: 1) harrastus/virkistysmenoja on jouduttu vähentämään, 2) vuokran maksu tai asumiseen (vesi, sähkö, jäte tai lämmitys) liittyvät käyttömaksut ovat viivästyneet maksuvaikeuksien vuoksi, 3) muiden laskujen maksaminen on viivästynyt tai laskut ovat jääneet maksamatta maksuvaikeuksien vuoksi, 4) omaisuutta tai tuloja on ulosmitattu, 5) ette ole hakeutuneet rahanpuutteen vuoksi sairaalahoitoon, 6) lääkärin määräämiä lääkkeitä on jätetty hankkimatta niiden kalleuden takia, 7) myös muusta kuin lääkärin määräämästä sairaudenhoidosta on rahanpuutteen vuoksi jouduttu tinkimään, 8) olette joutunut olemaan nälässä rahan puutteen vuoksi, 9) kuluneiden vaatteiden tilalle ei ole voitu hankkia uusia tai 10) joitakin muita taloudellisia vaikeuksia. Vastausvaihtoehdot edellä mainittuihin kysymyksiin ovat 1) ei kertaakaan, 2) kerran, 3) muutaman kerran, 4) usein ja 5) jatkuvasti.

Käytetyt kysymykset eroavat Eurostatin vakavan materiaalsen puutteen indikaattorista monin tavoin, sillä tässä käytetyt kysymykset on suunniteltu ajatellen nimenomaan suomalaisten eläkeläisten elintasoja ja tarpeita. Käytetyssä aineistossa ei ole esimerkiksi kysytty yksittäisten hyödykkeiden kuten television omistamisesta. Kysymyksissä on täsmennetty, että kyseisestä asiasta on tingitty tai se on jäänyt saamatta nimenomaan rahan puutteen takia, eikä esimerkiksi siksi, että vastaaja ei ole halunnut kyseistä asiaa.

Selitettävänä muuttujana toimii edellä esitellyn kysymyspatteriston pohjalta muodostettu taloudellisten vaikeuksien indeksi. Indeksi on rakennettu niin, että suuremman painoarvon saavat ne taloudelliset vaikeudet, joita kaikki vastaajat ovat kokeneet vähiten. Oletuksena on, että nämä ovat asioita, joista ihmiset ovat valmiita tinkimään viimeisenä (esim. nälässä oleminen). Vastaavasti pienemmän painotuksen saavat ne vaikeudet, joita kaikki vastaajat ovat kokeneet useimmiten, eli asiat, joista ihmiset ovat oletettavasti valmiita tinkimään ensimmäisenä (esim. harrastus/virkistysmenot). Koska vastausvaihtoehtojen asteikko ei kertaakaan – jatkuvasti on järjestysasteikollinen, on painotus asetettu niin, että suurempi ongelma on

aina kaksi kertaa edellisen vaihtoehdon painoinen. Vastausvaihtoehto ”ei kertaakaan” saa aina painon nolla ja vastausvaihtoehto ”jatkuvasti” saa aina suurimman painon (ks. liitetaulukko 1). Indeksi saa arvoja välillä 0-100. Nolla tarkoittaa sitä, että vastaaja ei ole kokenut mitään taloudellista vaikeutta kertaakaan viimeisen vuoden aikana. Jos indeksi saa arvon sata, tarkoittaa se sitä, että vastaaja on kokenut kaikkia taloudellisia vaikeuksia jatkuvasti. Tässä tutkimuksessa ei aseteta rajaa sille, millä indeksin arvolla vastaaja elää puutteessa (vrt. esim. Bartlett ym. 2013).

Vastaajilta on kysytty myös, miten he ovat yrittäneet ratkaista edellisessä kysymyksessä mahdollisesti ilmoittamansa taloudelliset vaikeudet. Mikäli kotitaloudella ei ole ollut taloudellisia vaikeuksia, vastaajaa on kehoitettu siirtymään seuraavaan kysymykseen. Annetut ratkaisukeinot ovat rahan lainaaminen ystäviltä, tutuilta tai sukulaisilta, omien säästöjen käyttäminen, omaisuuden myyminen, toimeentulotuen anominen tai muu ratkaisu. Vastausvaihtoehdot ovat 1) ei kertaakaan, 2) kerran, 3) muutaman kerran tai 4) toistuvasti.

Muita sosiaalietuuksia tai korvauksia on kartoitettu pyytämällä vastaajaa ympyröimään listasta jokainen etuus tai korvaus, jota hän on saanut viimeisen vuoden aikana. Vaihtoehdot ovat eläkkeensaajan hoitotuki, eläkkeensaajan asumistuki, toimeentulotuki, julkisen terveyden- ja/tai sairaanhoidon korvaukset, Kelakorvaus yksityislääkäripalkkioista tai hoidoista sekä kunnan tarjoamat kotipalvelut. Lisäksi vastaaja on voinut ilmoittaa saavansa jotakin muuta etuutta, ei mitään sosiaalietuuksia tai ettei hän tiedä asiaa. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan vain eläkkeensaajan asumistuen sekä toimeentulotuen saamista, sillä muut edellä mainituista etuuksista eivät ole tulosidonnaisia, eikä takuueläkkeen voimaantulolla siten ole ollut niihin vaikutusta.

Taloudellisten vaikeuksien kokemisen osalta selittävinä taustamuuttujina toimivat tarkasteluvuosi, sukupuoli, ikä, asumismuoto, asuinalue, asunnon hallintamuoto, kotitalouden ekvivalentit tulot⁴ ja koettu terveydentila. Vastaajien jakautuminen taustamuuttujien mukaan esitetään taulukossa 4. Asumismuodolla tarkoitetaan sitä, asuuko vastaaja yksin, yhdessä avio-/avopuolionsa kanssa vai yhdessä jonkun muun kanssa. Jälkimmäiset kaksi vaihtoehtoa yhdistetään, jolloin saadaan kaksiluokkainen

⁴ Ekvivalentti tulo on tulokäsite, jolla pyritään saamaan erityyppisten kotitalouksien tulot vertailukelpoisiksi ottamalla huomioon yhteiskulutushyödyt. Tässä tutkimuksessa on käytetty Eurostatin suosittamaa ns. muunnettua OECD:n kulutusyksikköasteikkoa, jossa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut yli 13-vuotiaat henkilöt saavat painon 0,5 ja 0-13-vuotiaat lapset saavat painon 0,3.

”yksin–yhdessä”-muuttuja. Molempina tarkasteluvuosina noin 60 prosenttia vastaajista on asunut yhdessä jonkun kanssa.

Taulukko 4. Selittävien muuttujien jakauma, % (N)

		2010		2013	
Sukupuoli	Mies	17,6	(170)	19,2	(344)
	Nainen	82,4	(795)	80,8	(1452)
	Yhteensä	100	(965)	100	(1796)
Ikä	65–69	21,4	(194)	28,3	(420)
	70–79	47,7	(433)	42,9	(637)
	80–85	30,9	(281)	28,8	(427)
	Yhteensä	100	(908)	100	(1484)
Asumismuoto	Yksin	35,8	(350)	37,5	(672)
	Yhdessä jonkun kanssa	64,2	(628)	62,5	(1122)
	Yhteensä	100	(978)	100	(1794)
Asuinalue	Suurkaupunki	10,4	(100)	22,7	(406)
	Pieni kaupunki tai taajama	28	(272)	46,7	(833)
	Maaseutu	61,6	(598)	30,6	(546)
	Yhteensä	100	(970)	100	(1785)
Asunnon hallintamuoto	Omistusasunto	63,7	(617)	59,8	(1066)
	Vuokra-asunto	25,7	(249)	28	(500)
	Muu (sukulaisten luona, palvelutalo tai muu)	10,6	(103)	12,2	(218)
	Yhteensä	100	(969)	100	(1784)
Koettu terveydentila	Hyvä	4,5	(44)	7,2	(127)
	Melko hyvä	19,4	(190)	18,6	(330)
	Keskinkertainen	39,8	(389)	39	(692)
	Melko huono	25,9	(253)	25,2	(447)
	Huono	10,4	(102)	10	(178)
	Yhteensä	100	(978)	100	(1774)

Asuinalueet on jaettu suurkaupunkeihin, pieniin kaupunkeihin tai taajamiin sekä maaseutuun. Vuonna 2010 suurin osa vastaajista asui maaseudulla ja vain joka kymmenes suurkaupungeissa. Vuonna 2013 maaseudulla asui noin kolmannes vastaajista, lähes puolet pienissä kaupungeissa tai taajamissa ja noin viidennes

suurkaupungeissa. Asunnon hallintamuodot jaetaan kolmeen luokkaan: oma talo tai osakehuoneisto -vaihtoehto sekä asumisoikeus- tai osto-oikeusasunto -vaihtoehto muodostavat luokan omistusasunto, vuokralaisasunto on oma luokkansa ja muu-luokan muodostavat palvelutalo, sukulaisten luona asuminen ja muut asumistavat.

Taulukosta 4 havaitaan kaksi selvää eroavaisuutta vuosien 2010 ja 2013 välillä. Ensinnäkin, vuonna 2013 vastaajat ovat painottuneet nuorempiin ikäluokkiin kuin vuonna 2010. Toiseksi, vuonna 2013 vastaajat ovat painottuneet enemmän kaupunkilaisiin kuin vuonna 2010. Airio ja Nurminen (2016, 257–258) ovat esittäneet tämän johtuvan täyden kansaneläkkeen saajien profiilin muutoksesta. Täyden kansaneläkkeen saajat olivat ennen enimmäkseen vanhoja (naimattomia tai leskeksi jääneitä) naisia, jotka eivät olleet työikäisinä palkkatyössä vaan toimivat kotiäiteinä. Heidän määränsä kuitenkin vähenee koko ajan ja yhä suurempi osa täyden kansaneläkkeen saajista on nuorempaan ikäluokkaan kuuluvia henkilöitä, joiden työeläkettä kartuttava työura on jäänyt lyhyeksi pitkäaikaistyöttömyyden tai työkyvyttömyyden vuoksi. Tämä demografinen muutos saattaa selittää myös muutoksen vastaajien asuinalueessa. Takuueläkkeen aikaisemmat saajat, kotiäidit ja maanviljelijät, asuivat enimmäkseen maaseudulla. Suomen nopean kaupungistumisen myötä nuoremmat ikäluokat, joihin täyden kansaneläkkeen saajat enenevässä määrin kuuluvat, asuvat todennäköisemmin kaupungeissa.

Vastaajan koettu terveydentila on alkuperäisen luokituksen mukainen, eli hyvä, melko hyvä, keskinkertainen, melko huono tai huono. Jatkuvat muuttujat, eli vastaajan ikä ja kotitalouden tulot, muutetaan kategorisiksi. Vastaajat jaetaan kolmeen ikäluokkaan: 65–69-vuotiaisiin, 70–79-vuotiaisiin sekä 80–85-vuotiaisiin. Kotitaloudet jaetaan ekvivalenttien tulojen mukaisiin yhtä suuriin kvintiileihin (ks. taulukko 5).

Taulukko 5. Tulokvintiilit, e/kk

	2010	2013
I	≤ 600	≤ 731
II	601–909	732–1000
III	910–1119	1001–1267
IV	1120–1453	1268–1667
V	≥ 1454	≥ 1668

Menetelmät

Aineistoa analysoidaan ensin kuvailevasti ristiintaulukoinnin avulla. Ristiintaulukointi on kategoristen muuttujien analysointiin tarkoitettu menetelmä, jonka avulla voidaan hahmottaa tutkimusaineiston muuttujien suhteita, luonnetta ja jatkoanalysoinnin tarpeita. Ristiintaulukoinnissa data-aineisto esitetään frekvensseinä ja prosentiosuuksina. Tilastolliset merkitsevyydet testataan Pearsonin khiin neliö -testillä, jolla voidaan tutkia, ovatko tarkasteltavat muuttujat toisistaan riippuvia, eli onko niiden välillä yhteyttä vai ei. Testissä tutkitaan ristiintaulukoinnin havaittujen solufrekvenssien ja teoreettisten solufrekvenssien välisen eron tilastollista merkitsevyyttä. Teoreettiset solufrekvenssit ovat ne frekvenssit, jotka saataisiin, jos muuttujien jakaumat olisivat samat tai jos muuttujat olisivat riippumattomia toisistaan. Mitä pienempi khiin neliö -testin p-arvo on, niin sitä tilastollisesti merkitsevämpi muuttujien välinen yhteys on. Testi ei kuitenkaan kerro yhteyden voimakkuudesta. Muuttujien välisistä riippuvuussuhteista ei myöskään voida suoraan tehdä kausaalipäätelmiä. (Tähtinen, Laakkonen & Broberg 2011, 123–139.)

Kuvailevan osuuden jälkeen selittävien muuttujien yhteyttä koettuihin taloudellisiin vaikeuksiin tutkitaan varianssianalyysin avulla. Varianssianalyysillä voidaan tutkia, onko ryhmien välisissä keskiarvoissa tilastollisesti merkitseviä eroja. Koska selittäviä muuttujia on useita, kyseessä on monisuuntainen varianssianalyysi (Multiway ANOVA). Sillä selvitetään kahden tai useamman yhtäaikaisen ryhmittelevän tekijän vaikutusta yhteen selitettävään muuttujaan. Varianssianalyysillä on kolme oletusta: 1) havainnot ovat toisistaan riippumattomia, 2) kunkin ryhmän populaatiot ovat riittävän normaalisti jakautuneet ja 3) kunkin ryhmän varianssit ovat yhtä suuret. (Metsämuuronen 2008, 153–156.)

Tässä tutkimuksessa selitettävänä muuttujana käytettävä taloudellisten ongelmien indeksi ei ole normaalisti jakautunut, sillä henkilöitä, jotka eivät ole kohdanneet taloudellisia vaikeuksia kertaakaan, on paljon. Aineistossa on kuitenkin niin paljon tapauksia, että tämän ei pitäisi muodostua ongelmaksi. Myöskään varianssien yhtäsuuruusoletus ei aina toteutunut, mutta Metsämuuronen (2008, 168, 176) toteaa F-testin olevan kuitenkin melko robusti eli vakaa oletusten rikkoutumista vastaan.

Varianssianalyysin lähtökohtana on testata nollahypoteesia, jonka mukaan selitettävän muuttujan keskiarvot ovat yhtä suuret selitettävän muuttujan eri luokissa. Jos

nollahypoteesi varianssianalyysin tuloksena hylätään, voidaan todeta, että ryhmien välillä on eroja. Varianssianalyysissä otetaan huomioon myös ryhmien sisäinen vaihtelu ja tarkastellaan vaihtelutyypin suhdetta. Ryhmien keskiarvojen eroista kertoo F-testitulok. Kun ryhmien välinen vaihtelu on yhtä suurta kuin niiden sisäinen vaihtelu, saa F arvon 1. Nollahypoteesi pitää tällöin paikkansa. Jos ryhmien välillä on eroja, F saa suurempia arvoja kuin 1. Mitä suuremman arvon F saa, sitä merkitsevämpi ero tutkittujen ryhmien välillä siis on. F-arvon tilastollista merkitsevyyttä arvioidaan p-arvon pohjalta. (Ervasti 2003, 34–36, 53.) Varianssianalyysin tuloksista raportoidaan F-arvot, selittävien muuttujien vaikutuksia kuvaavat parametrit sekä selitysaste (R^2). Parametriestimaatit kertovat, kuinka monta yksikköä suuremman tai pienemmän keskiarvon kyseinen ryhmä saa taloudellisten vaikeuksien indeksissä verrattuna referenssikategoriaan. Selitysaste kertoo, kuinka suuren osan malli selittää selitettävän muuttujan kokonaisvaihtelusta.

5 TAKUUELÄKKEEN VAIKUTUS KOETTUIHIN TALOUDELLISIIN VAIKEUKSIIN

5.1 Taloudellisten vaikeuksien kokemisen yleisyys

Täyden kansaneläkkeen saajat voivat kohdata arjessaan monenlaisia taloudellisia vaikeuksia. Joitain vaikeuksia koetaan kenties vain harvoin, mutta toisia jopa jatkuvasti. Erilaiset taloudelliset vaikeudet ja niiden yleisyys täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa vuosina 2010 ja 2013 esitetään taulukossa 6. Taulukosta havaitaan jokaisen taloudellisen vaikeuden kohdalla, että niiden täyden kansaneläkkeen saajien osuus, jotka eivät ole kohdanneet tilannetta kertaakaan, on lisääntynyt vuodesta 2010 vuoteen 2013 tultaessa. Vastaavasti niiden täyden kansaneläkkeen saajien osuus, jotka ovat kohdanneet tilanteen usein tai jatkuvasti, on pienentynyt lähes jokaisen taloudellisen vaikeuden kohdalla. Täyden kansaneläkkeen saajien kokemat taloudelliset vaikeudet näyttäisivät siis pääosin vähentyneen vuosien 2010 ja 2013 välillä.

Taulukko 6. Taloudellisten vaikeuksien yleisyys, % (N)

		2010		2013	
Harrastus/ virkistysmenoja jouduttu vähentämään p < 0.001	Ei kertaakaan	41,4	(333)	53,9	(719)
	Kerran	15,2	(122)	2,0	(27)
	Muutaman kerran	7,0	(56)	12,2	(163)
	Usein	13,5	(109)	12,4	(165)
	Jatkuvasti	23	(185)	19,6	(261)
	Yhteensä	100	(805)	100	(1335)
Vuokran maksu tai asumiseen liittyvät maksut viivästyneet p < 0.001	Ei kertaakaan	83,2	(705)	89,8	(1236)
	Kerran	7,4	(63)	2,3	(31)
	Muutaman kerran	4,8	(41)	5,3	(73)
	Usein	2,2	(19)	1,9	(26)
	Jatkuvasti	2,2	(19)	0,8	(11)
	Yhteensä	100	(847)	100	(1377)
Muiden laskujen maksu viivästynyt tai jäänyt maksamatta p < 0.001	Ei kertaakaan	81,3	(693)	85,0	(1213)
	Kerran	7,9	(67)	2,9	(42)
	Muutaman kerran	5,9	(50)	8,7	(124)
	Usein	2,7	(23)	1,8	(26)
	Jatkuvasti	2,2	(19)	1,5	(22)
	Yhteensä	100	(852)	100	(1427)

JATKUU

Omaisuuutta tai tuloja ulosmitattu p = 0.140	Ei kertaakaan	95,8	(791)	97,4	(1361)
	Kerran	1,8	(15)	0,9	(12)
	Muutaman kerran	1,1	(9)	1,0	(14)
	Usein	0,5	(4)	0,1	(2)
	Jatkuvasti	0,8	(7)	0,6	(8)
	Yhteensä	100	(826)	100	(1397)
Sairaalahoitosta tinkiminen p < 0.001	Ei kertaakaan	90,3	(757)	94,2	(1308)
	Kerran	4,4	(37)	1,1	(15)
	Muutaman kerran	3,0	(25)	2,6	(36)
	Usein	1,7	(14)	1,2	(17)
	Jatkuvasti	0,6	(5)	0,9	(13)
	Yhteensä	100	(838)	100	(1389)
Lääkkeistä tinkiminen p < 0.001	Ei kertaakaan	84,4	(718)	88,1	(1240)
	Kerran	7,3	(62)	3,1	(44)
	Muutaman kerran	5,1	(43)	5,5	(78)
	Usein	2,5	(21)	1,6	(22)
	Jatkuvasti	0,8	(7)	1,7	(24)
	Yhteensä	100	(851)	100	(1408)
Muusta sairauzehoidosta tinkiminen p < 0.001	Ei kertaakaan	77,1	(655)	78,4	(1093)
	Kerran	11,5	(98)	2,7	(37)
	Muutaman kerran	4,4	(37)	10,0	(139)
	Usein	4,7	(40)	5,8	(81)
	Jatkuvasti	2,4	(20)	3,2	(45)
	Yhteensä	100	(850)	100	(1395)
Nälässä oleminen p < 0.001	Ei kertaakaan	87,2	(748)	92,6	(1328)
	Kerran	6,5	(56)	1,0	(15)
	Muutaman kerran	3,4	(29)	4,3	(62)
	Usein	2,1	(18)	1,4	(20)
	Jatkuvasti	0,8	(7)	0,6	(9)
	Yhteensä	100	(858)	100	(1434)
Uusia vaatteita ei ole voitu hankkia kuluneiden tilalle p < 0.001	Ei kertaakaan	60,7	(518)	69,3	(979)
	Kerran	14,5	(124)	2,8	(39)
	Muutaman kerran	10,1	(86)	14,2	(201)
	Usein	8,4	(72)	8,6	(122)
	Jatkuvasti	6,2	(53)	5,0	(71)
	Yhteensä	100	(853)	100	(1412)
Muita taloudellisia vaikeuksia p < 0.001	Ei kertaakaan	58,8	(459)	69,1	(880)
	Kerran	20,5	(160)	3,2	(41)
	Muutaman kerran	6,8	(53)	14,9	(190)
	Usein	7,7	(60)	7,3	(93)
	Jatkuvasti	6,2	(48)	5,4	(69)
	Yhteensä	100	(780)	100	(1273)

Yleisin koetuista taloudellisista vaikeuksista on se, että harrastus- tai virkistysmenoja on jouduttu vähentämään. Vuonna 2010 yli puolet täyden kansaneläkkeen saajista joutui tinkimään niistä vähintään kerran kuluneen vuoden aikana ja vuonna 2013 hieman vajaa puolet. Noin joka viides täyden kansaneläkkeen saaja tinki harrastus- ja virkistysmenoista jatkuvasti vuonna 2013, joskin osuus oli pienentynyt muutamalla prosenttiyksiköllä vuodesta 2010. Harrastus- ja virkistysmenoista tinkimisen jälkeen yleisimpiä taloudellisia vaikeuksia olivat uusien vaatteiden hankkimatta jättäminen ja erittelemättömät muut taloudelliset vaikeudet. Noin 40 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja noin 30 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2013 joutui ainakin kerran tinkimään uusista vaatteista. Suunnilleen sama osuus kohtasi myös muita taloudellisia vaikeuksia. Vapaa-ajan menot ja vaatteet olivat niitä asioita, joista myös Dominyn ja Kempsonin (2006) haastattelemat brittieläkeläiset kertoivat tinkivänsä ensimmäisenä. Tämä johtunee siitä, että ne eivät ole niin elintärkeitä kulutuskohteita kuin esimerkiksi ruoka ja lääkkeet. Toisaalta se, että noin puolet täyden kansaneläkkeen saajista kokee joutuneensa tinkimään harrastus- ja virkistysmenoista, kieli siitä, että he mahdollisesti kokevat puutetta, jonka Bartlett ja kumppanit (2013, 25–26) luokittelevat sosiaalisesti puutteeksi. Sosiaalinen puute on yleisin deprivaaation muoto vanhusväestön keskuudessa. Tässä kyselytutkimuksessa sosiaalisen puutteen alle kuuluvia taloudellisia vaikeuksia ei eritelty sen tarkemmin, vaan sitä mittaa ainoastaan harrastus- tai virkistysmenoista tinkiminen. Vastaajat ovat siis voineet ajatella tässä kohdassa hyvin erilaisia asioita. On mahdollista, että he ovat ajatelleet erilaisia menoja, joihin suurimmalla osalla suomalaisista on varaa, kuten esimerkiksi jokin maksullinen harrastus tai kahvilassa käynti silloin tällöin. Jos tällaisista asioista joutuu tinkimään usein, on kyse vähintäänkin suhteellisesta deprivatiosta, jonka jo Townsend (1979) asetti köyhyyden määritelmäksi.

Erilaiset maksuvaikeudet olivat vähentyneet vuosien 2010 ja 2013 välillä. Vuokran maksu tai asumiseen liittyvät käyttömaksut (vesi, sähkö, jäte tai lämmitys) olivat viivästyneet maksuvaikeuksien vuoksi ainakin kerran kuluneen vuoden aikana vajaalla viidenneksellä täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja kymmenyksellä täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2013. Asumiseen liittyvät maksut olivat viivästyneet usein tai jatkuvasti vain parilla prosentilla täyden kansaneläkkeen saajista. Muiden laskujen viivästyminen tai maksamatta jääminen oli hieman yleisempää: tämän tilanteen oli kohdannut ainakin kerran noin joka viides täyden kansaneläkkeen saaja vuonna 2010 ja vain hieman harvempi vuonna 2013. Omaisuutta tai tuloja oli kuitenkin ulosmitattu

vain hyvin harvoilta täyden kansaneläkkeen saajilta, eivätkä vuodet eronneet tilastollisesti merkitsevästi. Eläkeläiset voivat vältellä vuokran tai muiden laskujen maksamatta jättämistä siksi, että he häpeävät maksuvaikeuksiaan. On kenties helpompaa esimerkiksi tinkiä ruoan laadusta kuin selittää velkojalle, miksi laskun maksu on viivästynyt. Ajatus siitä, että omillaan on pärjättävä, on eläkeläisten keskuudessa yleinen. (Linnanvirta 2014; Virkkunen 2010.)

Täyden kansaneläkkeen saajat joutuvat tinkimään terveydenhuollosta. Vuonna 2010 noin joka kymmenes täyden kansaneläkkeen saaja oli jättänyt ainakin kerran hakeutumatta sairaalahoitoon rahapuutteen takia. Vuonna 2013 sairaalahoidosta tinkiminen oli vähentynyt noin neljällä prosenttiyksiköllä. Myös lääkkeistä ja muusta sairauenhoidosta tinkiminen oli kokonaisuudessaan vähentynyt. Lääkkeistä oli tinkinyt ainakin kerran noin 15 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja noin 12 prosenttia vuonna 2013. Muusta sairauenhoidosta tinkiminen oli yleisempää: näin joutui tekemään ainakin kerran noin viidennes täyden kansaneläkkeen saajista sekä vuonna 2010 että vuonna 2013. Lääkkeiden Kela-korvaukset muuttuivat vuoden 2013 alusta niin, että lääkkeiden peruskorvaus ja alempi erityiskorvaus pienenevät, mutta lääkekustannusten vuotuinen omavastuuosuus laskee. Satunnaisesti lääkkeitä tarvitsevien henkilöiden kustannukset siis nousivat jonkin verran, mutta lääkkeitä paljon käyttävät hyötyivät muutoksesta. (Kela 2012.) Tästä huolimatta niiden eläkeläisten osuus, jotka tinkivät terveyden- tai sairauenhoidosta usein tai jatkuvasti, on pysynyt lähes ennallaan (sairaalahoito ja lääkkeet) tai jopa kasvanut (muu sairauenhoido). Kenties takuueläkkeen voimaantulo ei ole helpottanut niiden täyden kansaneläkkeen saajien tilannetta, joiden sairauenhoidomenot ovat suuret?

Vielä vuonna 2010 yli kymmenesosa täyden kansaneläkkeen saajista oli joutunut olemaan rahan puutteen vuoksi nälässä ainakin kerran vuoden aikana. Vuonna 2013 heidän osuutensa oli pienentynyt noin seitsemään prosenttiin. Silti pieni osa täyden kansaneläkkeen saajista kertoi olevansa nälässä usein tai jatkuvasti. Pienituloiset täyden kansaneläkkeen saajat saattavat joutua turvautumaan leipäjonoihin saadakseen ruokaa. Leipäjonoja tutkineet Maria Ohisalo ja Juho Saari (2014) toteavat, että eläkeläiset muodostavat lähes kaksi viidesosaa leipäjonon asiakkaista. Yli 65-vuotiaita on noin 17 prosenttia kaikista leipäjonon asiakkaista. Leipäjonoihin päätyvät Ohisalon ja Saaren mukaan erityisesti vuokralla asuvat eläkeläiset. Heidän aineistonsa on kerätty vuosina

2012–2013, eikä sen perusteella voida arvioida, onko takuueläkkeen voimaantulo vähentänyt eläkeläisten osuutta leipäjonoissa.

Kaiken kaikkiaan taulukon 6 tulosten pohjalta voidaan todeta, että täyden kansaneläkkeen saajat ovat kokeneet taloudellisia vaikeuksia varsin vähän pienistä tuloistaan huolimatta. Lähes jokainen taloudellisista vaikeuksista kosketti vain alle puolta täyden kansaneläkkeen saajista, poikkeuksena ainoastaan harrastus- tai virkistysmenoista tinkiminen vuonna 2010. Tässä tutkimuksessa havaittu taloudellisten vaikeuksien kokemisen vähäisyys on linjassa aiempien tutkimusten kanssa (Airio & Nurminen 2014; Hansen ym. 2008; Palomäki 2011; Stoller & Stoller 2003; Weidekamp-Maicher & Naegele 2007), joissa on havaittu pienituloistenkin eläkeläisten olevan yleensä tyytyväisiä toimeentuloonsa. Tätä tyytyväisyyttä on pidetty jopa paradoksaalisena. Kyse voi kuitenkin olla myös siitä, että pienituloiset eläkeläiset ovat tottuneet sovittamaan menonsa pieniin tuloihinsa. Niukkuudesta on voinut tulla monille vuosikymmeniä kestänyt elämäntapa. Myös aiemmat elämäkokemukset esimerkiksi pula-ajasta vaikuttavat siihen, mikä tuntuu tiukoilla elämiseltä ja mikä ei. Vaikka tässä tutkimuksessa kysytyt taloudelliset ongelmatilanteet ovat varsin konkreettisia, niin niihin jää silti varaa subjektiiviselle kokemukselle. Esimerkiksi jokin vaatekappale voi toisen mielestä olla jo aivan kulunut, mutta jonkun toisen mielestä vielä varsin käyttökelpoinen.

Vaikka taloudellisten vaikeuksien kokeminen näyttäisi olevan täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa varsin harvinaista, on kuitenkin huomattava, että suinkaan kaikki heistä eivät ole niiltä välttyneet. Vaikka tilanne näyttää parantuneen vuosien 2010 ja 2013 välillä, niin jotkut täyden kansaneläkkeen saajat kärsivät edelleen vakavista ongelmista, kuten nälästä. Seuraavassa tarkastelussa pyritään paitsi varmistamaan positiivinen muutos tarkasteluvuosien välillä, myös selvittämään, ketkä täyden kansaneläkkeen saajista kärsivät taloudellisista vaikeuksista eniten.

5.2 Taloudellisten vaikeuksien kokemiseen vaikuttavat tekijät

Seuraavaksi tarkastellaan taloudellisten vaikeuksien indeksiä, joka ottaa huomioon sen, että jotkut taloudelliset vaikeudet ovat toisia vakavampia. Indeksien tunnusluvut esitetään taulukossa 7. Indeksit painottaa eniten niitä vaikeuksia, joita vastaajat ovat

kokeneet vähiten eli joiden on tulkittu olevan niitä asioita, joista ihmiset ovat valmiita tinkimään viimeiseksi niiden tärkeyden vuoksi. Näitä asioita ovat esimerkiksi nälässä oleminen ja tulojen tai omaisuuden ulosmittaaminen. Lisäksi indeksi ottaa huomioon sen, kuinka usein taloudellinen vaikeus on kohdattu. Vastaaja siis saa sitä suuremman arvon indeksillä, mitä useammin ja mitä vakavammista taloudellisista vaikeuksista hän kärsii. Taulukosta 7 huomataan, että indeksin keskiarvo jää matalaksi molempina tarkasteluvuosina, eli täyden kansaneläkkeen saajat ovat kokeneet vakavampia taloudellisia vaikeuksia keskimäärin varsin vähän. Maksimiarvot kuitenkin kertovat, että niitäkin vastaajia on, jotka ovat kärsineet vaikeuksista paljon. Indeksien jakauma on vahvasti vino, joka on syytä pitää mielessä kun tarkastellaan analyysin tuloksia.

Taulukko 7. Taloudellisten vaikeuksien indeksin tunnusluvut

	2010	2013
Keskiarvo	3,71	2,49
Mediaani	0,65	0,00
Min	0,00	0,00
Max	59,89	80,59
Keskihajonta	7,44	6,73

Selittävien muuttujien vaikutusta taloudellisten vaikeuksien indeksiin tarkastellaan vaiheittain varianssianalyysin avulla (ks. taulukko 8). Ensimmäisessä mallissa testataan vain tarkasteluvuoden vaikutusta koettuihin taloudellisiin vaikeuksiin. Toisessa mallissa mukaan lisätään sukupuoli ja ikä. Kolmannessa mallissa lisätään kotitaloustyyppi, asuinalue ja asunnon hallintamuoto. Viimeisessä mallissa lisätään vielä koettu terveys ja kotitalouden tulot. Tarkoituksena on selvittää, mitkä tekijät ovat yhteydessä taloudellisten vaikeuksien kokemiseen sekä erityisesti, onko tarkasteluvuodella itsenäistä selitysvoimaa.

Mallissa I nähdään ensinnäkin, että taloudellisten vaikeuksien indeksi saa suuremman arvon vuonna 2010 kuin 2013. Taloudellisia vaikeuksia siis koettiin enemmän vuonna 2010 kuin vuonna 2013, kuten jo aiemman tarkastelun perusteella todettiin. Ero on tilastollisesti merkitsevä tasolla 0.001. Seuraavissa malleissa tarkasteluun lisätään mukaan taustamuuttujia, jotka saattavat selittää taloudellisten vaikeuksien indeksin vaihtelun. Tarkoituksena on selvittää, säilyykö tarkasteluvuoden itsenäinen selitysvoima taustamuuttujista huolimatta.

Taulukko 8. Taustamuuttujien vaikutukset koettuihin taloudellisiin vaikeuksiin. Varianssianalyysi. (F-arvot lihavoitu)

	Malli I	Malli II	Malli III	Malli IV
Vuosi	17,629***	27,270***	37,561***	24,773***
2010	1,218***	1,521***	1,713***	1,548***
2013	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Sukupuoli		26,605***	7,957**	3,838
Mies		1,916***	0,990**	0,807
Nainen		Ref.	Ref.	Ref.
Ikä		19,443***	11,293***	17,131***
65–69		2,349***	1,665***	2,309***
70–79		0,805*	0,696*	1,164***
80–85		Ref.	Ref.	Ref.
Kotitaloustyyppi			5,134*	0,215
Yksin			0,673*	-0,182
Yhdessä jonkun kanssa			Ref.	Ref.
Asuinalue			0,388	0,499
Suuri kaupunki			0,333	0,161
Pieni kaupunki tai taajama			0,145	0,338
Maaseutu			Ref.	Ref.
Asunnon hallintamuoto			48,683***	26,132***
Vuokra-asunto			3,259***	2,764***
Muu			0,823	0,690
Omistusasunto			Ref.	Ref.
Koettu terveys				10,554***
Hyvä				-3,341***
Melko hyvä				-3,145***
Keskinkertainen				-2,288***
Melko huono				-1,199*
Huono				Ref.
Tulokvintiili				5,601***
I				2,244***
II				1,751***
III				0,398
IV				0,439
V				Ref.
R²	0,007	0,044	0,108	0,149

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

Mallissa II tarkasteluvuosi on edelleen tilastollisesti erittäin merkitsevä, vaikka mukaan lisätään sukupuoli ja ikä. Miehet näyttäisivät kokevan taloudellisia vaikeuksia enemmän kuin naiset. Aiemmissa tutkimuksissa (esim. Kautto ym. 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008) ei ole havaittu merkitseviä eroja miesten ja naisten toimeentulokokemuksissa. Eri-ikäisten miesten toimeentulokokemuksia tarkastelevissa laadullisissa tutkimuksissa (Heinonen 2011; Linnanvirta 2014; Taipale 2008) on kuitenkin havaittu, että häpeän ja nöyryytyksen tunteet korostuvat miesten köyhyyskokemuksissa. Yksin pärjäämisen eetos on miehille ominaista ja köyhyys voidaan nähdä osoituksena siitä, että elämässä on epäonnistuttu.

Myös vastaajan ikä on tilastollisesti merkitsevä mallissa II: nuorempiin ikäluokkiin kuuluvat kokevat taloudellisia vaikeuksia enemmän kuin 80–85-vuotiaiden ikäluokkaan kuuluvat. Tämä saattaa johtua tyytyväisyysparadoksista, eli vanhempien ihmisten taipumuksesta olla tyytyväisiä toimeentuloonsa pienistä tuloista huolimatta. Nuorempien ja vanhempien eläkeläisten eroa toimeentulokokemuksissa saattavat selittää erilaiset omiin aiempiin kokemuksiin tai muiden eläkeläisten nykyiseen taloudelliseen tilanteeseen tehdyt vertailut. (Hansen ym. 2008; Stoller & Stoller 2003; Weidekamp-Maicher & Naegele 2007.) Vanhimmat täyden kansaneläkkeen saajat ovat eläneet sotien ja pulan aikaan, johon verrattuna nykyinen elintaso voi tuntua hyvältä. Nuoremmat täyden kansaneläkkeen ja takueläkkeen saajat ovat yhä useammin siirtyneet vanhuuseläkkeelle työkyvyttömyyseläkkeeltä (Hytti 2008; Kangas & Luna 2011). Heidän suhtautumisesta köyhyyteen saattaa olla erilaista kuin vanhemmilla vastaajilla, joista moni on toiminut kotiäitinä ennen eläkkeelle jäämistä. Entisten työkyvyttömyyseläkeläisten köyhyyden kokemus on voinut jatkua jo pitkään. Lisäksi heidän vertailukohteina toimivat ikätoverinsa saavat eläkettä keskimäärin enemmän kuin vanhempien vastaajien ikätoverit, sillä keskimääräiset eläkkeet ovat olleet nousussa (Kuivalainen ym. 2017).

Mallissa III selittävien muuttujien joukkoon lisätään vastaajan kotitaloustyyppi, asuinalue ja asunnon hallintamuoto. Näiden muuttujien lisääminen ei poista tarkasteluvuoden, sukupuolen tai iän vaikutusta koettuihin taloudellisiin vaikeuksiin. Yksin asuvilla on enemmän taloudellisia vaikeuksia kuin yhdessä jonkun toisen kanssa asuvilla. Tämä on linjassa aiempien tutkimustulosten kanssa (Kautto ym. 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008). Syyksi on arveltu sitä, että useamman kuin yhden henkilön kotitalouksissa saadaan yhteiskulutushyötyjä. Yksin asuva maksaa asumisesta

suhteellisesti enemmän, eikä voi jakaa puolison kanssa esimerkiksi kotivakuutusta tai sähkölaskua.

Kaupungeissa tai taajamissa asuvien kokemat toimeentulovaikeudet eivät eroa maaseudulla asuvista. Vuokralla asuvat sen sijaan kokevat taloudellisia vaikeuksia enemmän kuin omistusasunnossa asuvat. Nämä tulokset ovat jälleen linjassa aiempien tutkimusten kanssa. Omistusasunnossa asuvien eläkeläisten asumiskustannukset ovat pienemmät kuin vuokralla asuvien eläkeläisten, ainakin mikäli omistusasunto on jo velaton (Kauppinen ym. 2015). Vuokrat taas ovat kallistuneet viime vuosina enemmän kuin hintataso yleensä. Vuokralla asuva eläkeläinen voi saada eläkkeensaajan asumistukea, mutta kiulu asumistuessa hyväksytyjen asumismenojen ja todellisten asumiskustannusten välillä on kasvanut. (Eskelinen & Sironen 2017, 37.) Muussa kuin vuokra- tai omistusasunnossa, eli esimerkiksi palvelutalossa tai sukulaisten luona asuvien kokemat toimeentulovaikeudet eivät eroa omistusasunnossa asuvista. Tähän luokkaan kuuluvien asumismenot ovat todennäköisesti hyvin moninaisia, joten tätä ryhmää on vaikea verrata muihin. Joku heistä saattaa asua ilmaiseksi sukulaisensa luona, kun taas joku toinen voi maksaa palveluasumisesta satoja euroja kuukaudessa.

Viimeisessä mallissa IV tarkasteluun lisätään vastaajan koettu terveys sekä tulot luokiteltuna tulokvintiileihin. Kaikkien taustamuuttujien ollessa nyt mukana, käytettävät muuttujat selittävät noin 15 prosenttia taloudellisten vaikeuksien indeksin varianssista ($R^2 = 0,149$). Vastaajan iän ja asunnon hallintamuodon tilastollinen merkitsevyys taloudellisten vaikeuksien selittäjänä säilyy edelleen mallissa IV. Koetun terveyden ja tulojen lisääminen aiheuttaa kuitenkin sen, että sukupuolen merkitsevyys toimeentulokokemusten selittäjänä häviää täpärästi ($p = 0.050$). Tämä johtune siitä, että miehet kuuluvat naisia todennäköisemmin alempiin tulokvintiileihin (ks. liitetaulukko 2). Esimerkiksi kotiäitinä toimineen naisen puolison tulot, tai vaihtoehtoisesti naisen saama leskeneläke, voivat olla huomattavat. Koetussa terveydessä sen sijaan ei ole juurikaan eroja sukupuolten välillä (ks. liitetaulukko 3), eli koettu terveys ei selitä aiemmissa malleissa havaittua eroa sukupuolten välillä. Myöskään aiemmissa tutkimuksissa miesten ja naisten toimeentulon kokemuksissa ei ole havaittu merkitseviä eroja (Kautto ym. 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008), joten on todennäköistä, että malleissa II ja III havaittu sukupuolen vaikutus johtuu nimenomaan tuloista.

Myös kotitaloustyyppin merkitsevyys häviää mallissa IV. Tämä johtunee siitä, että tulot selittävät kotitaloustyyppien väliset erot taloudellisten vaikeuksien kokemisessa. Yhdessä jonkun toisen kanssa asuvat kuuluvat yksinasuvia todennäköisemmin ylempiin tulokvintileihin (ks. liitetaulukko 4). Yhdessä jonkun kanssa asuminen ei kuitenkaan nähtävästi vähennä koettuja taloudellisia vaikeuksia, mikäli kotitalouden tulot ovat pienet. Vastaavasti yksin asuvakin voi kokea tulevansa toimeen ilman ongelmia, jos hänen tulonsa ovat hyvät.

Koetulla terveydellä näyttäisi olevan vahva yhteys koettuihin taloudellisiin vaikeuksiin. Mitä parempi terveys eläkeläisillä on, sitä vähemmän he kokevat taloudellisia vaikeuksia. Tämä yhteys on todettu useissa aiemmissa tutkimuksissa (esim. Airio & Nurminen 2016; Palomäki 2011; Airio ym. 2013). Huonomman terveyden omaavilla on todennäköisesti suuremmat terveydenhoitomenot. Vaikka esimerkiksi reseptilääkkeistä saa lisäkorvauksen niin kutsutun lääkekaton ylittyessä, on vuosittainen omavastuu (670 euroa vuonna 2013) kuitenkin lähellä takuueläkettä saavan yhden kuukauden eläkettä. Tämän lisäksi eläkeläiselle voi kertyä erilaisia terveydenhuollon asiakasmaksuja, kuten poliklinikkamaksuja tai lyhytaikaisen laitoshoidon maksuja, joiden katto kunnallisessa terveydenhuollossa oli 636 euroa vuodessa vuonna 2013. Suurempien terveydenhoitomenojen lisäksi huonon terveyden omaavat voivat joutua käyttämään rahaa myös esimerkiksi kodinhoitopalveluihin tai kuljetuksiin. (Eskelinen & Sironen 2017, 37.)

Mallista IV voidaan todeta, että mitä pienemmät tulot vastaajalla on, sitä enemmän hän kokee taloudellisia vaikeuksia. Tässä on muistettava, että tulojen erot kvintiilien I-IV välillä ovat pieniä. Ylimpään tulokvintiiliin (ekvivalentit kuukausitulot yli 1454 euroa vuonna 2010 ja yli 1668 euroa vuonna 2013) kuulumisen on kuitenkin selvästi yhteydessä vähempiin taloudellisiin vaikeuksiin. Aiemmissa eläkeläisten koettua toimeentuloa koskevissa tutkimuksissa on todettu, että myös hyvätuloiset voivat kokea toimeentulonsa hankalaksi (Kautto ym. 2009; Palomäki 2011; Tuominen 2008.). Toimeentulon kokeminen helpoksi tai hankalaksi eroaa kuitenkin materiaalisesta deprivatiosta. Olisi ollut yllättävää, jos myös ylimpään tulokvintiiliin kuuluvat olisivat kokeneet paljon tässä tutkittuja taloudellisia vaikeuksia, joista moni liittyy elämisen perustarpeisiin.

Tarkasteluvuodella on mallissa IV edelleen tilastollisesti erittäin merkitsevä vaikutus taloudellisten vaikeuksien kokemiseen. Vuosi-muuttujalla on siis edelleen itsenäistä

selitysvoimaa, vaikka sukupuolen, iän, kotitaloustyyppin, asuinalueen, asunnon hallintamuodon, koetun terveydentilan ja tulojen merkitys erojen selittäjinä vakioitiin. Näin ollen voidaan vetää johtopäätös, että vuosien 2010 ja 2013 välillä on tapahtunut jotain sellaista, mikä on vähentänyt täyden kansaneläkkeen saajien kokemia taloudellisia vaikeuksia. Takuueläkkeen voimaantulo on suurin yksittäinen täyttä kansaneläkettä saavia koskeva reformi, mitä tuolla aikavälillä on tapahtunut. On siis hyvin suuri syy olettaa, että takuueläkereformi itsessään on onnistunut vähentämään täyttä kansaneläkettä saavien kokemia taloudellisia vaikeuksia.

5.3 Ratkaisukeinot ja etuudet

Täyden kansaneläkkeen saajilla on käytössään erilaisia tapoja ratkaista edellä esitettyjä taloudellisia vaikeuksia. Kysymykseen taloudellisten vaikeuksien ratkaisukeinoista ovat vastanneet vain ne henkilöt, jotka ovat kokeneet taloudellisia vaikeuksia. Ratkaisukeinosta riippuen kysymykseen on vastannut 27–49 prosenttia kaikista täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja 27–43 prosenttia kaikista täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2013. Taulukon 9 mukaan käytetyt ratkaisukeinot eivät ole juuri muuttuneet vuosien 2010 ja 2013 välillä: ainoastaan toimeentulotuen anominen on vähentynyt tilastollisesti melkein merkitsevästi.

Selvästi yleisin ratkaisukeino on omien säästöjen käyttäminen. Omia säästöjään on viimeisen vuoden aikana käyttänyt lähes kaksi kolmasosaa täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja reilusti yli puolet täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2013. Säästöjä on useimmiten käytetty toistuvasti tai ainakin muutaman kerran vuoden aikana. Tulos viittaa siihen, että säästöjä ei käytetä pelkästään taloudellisten ongelmien ratkaisuun vaan kyse on pikemmin siitä, että ne, joilla on säästöjä, käyttävät niitä kulutuksensa ylläpitämiseen (Airio ym. 2013). Siitä, mistä säästöt ovat peräisin, ei ole tässä aineistossa tietoa. Ahosen (2017, 134) mukaan säästäminen on kuitenkin yleistä myös kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten keskuudessa. Voi siis olla, että täyden kansaneläkkeen saajatkin pystyvät säästämään pienestä eläkkeestään osan, ja voivat myöhemmin käyttää näitä säästöjä yllättävien kulujen kattamiseen.

Taulukko 9. Taloudellisten vaikeuksien ratkaisukeinot, % (N)

		2010		2013	
Omien säästöjen käyttäminen p = 0.097	Ei kertaakaan	35,9	(155)	41,7	(297)
	Kerran	6,9	(30)	4,5	(32)
	Muutaman kerran	25	(108)	25	(178)
	Toistuvasti	32,2	(139)	28,8	(205)
	Yhteensä	100	(432)	100	(712)
Rahan lainaaminen ystäviltä, tutuilta tai sukulaisilta p = 0.812	Ei kertaakaan	71,9	(353)	71,4	(557)
	Kerran	4,9	(24)	5	(39)
	Muutaman kerran	17,3	(85)	18,7	(146)
	Toistuvasti	5,9	(29)	4,9	(38)
	Yhteensä	100	(491)	100	(780)
Omaisuuuden myyminen p = 0.205	Ei kertaakaan	80,6	(315)	84,1	(520)
	Kerran	7,4	(29)	4,4	(27)
	Muutaman kerran	9	(35)	8,9	(55)
	Toistuvasti	3,1	(12)	2,6	(16)
	Yhteensä	100	(391)	100	(618)
Toimeentulotuen anominen p = 0.024	Ei kertaakaan	72,7	(299)	76,8	(503)
	Kerran	7,3	(30)	5,6	(37)
	Muutaman kerran	10,2	(42)	12,2	(80)
	Toistuvasti	9,7	(40)	5,3	(35)
	Yhteensä	100	(411)	100	(655)
Muu ratkaisu p = 0.508	Ei kertaakaan	76,5	(208)	77,8	(375)
	Kerran	1,8	(5)	2,9	(14)
	Muutaman kerran	12,5	(34)	12,7	(61)
	Toistuvasti	9,2	(25)	6,6	(32)
	Yhteensä	100	(272)	100	(482)

Rahaa on lainannut ystäviltä, tutuilta tai sukulaisilta noin 30 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista. Useimmiten he ovat lainanneet rahaa muutaman kerran vuoden aikana. Kaikilla pienituloisilla eläkeläisillä ei välttämättä ole läheisiä ihmisiä, joilta rahaa voisi lainata. Jotkut taas voivat kokea läheisten apuun turvautumisen niin nöyryyttävänä, että kieltäytyvät siitä, vaikka sitä tarjottaisiin heille. Ikääntynyt voi muun muassa kokea, että olisi hänen tehtävänsä tukea taloudellisesti lapsiaan, eikä toisin päin. (Linnanvirta 2014.) Omaisuuttaan on myynyt alle viidesosa täyden kansaneläkkeen saajista. Noin neljäsosalla täyden kansaneläkkeen saajista on käytössä myös muita kuin tässä esitettyjä taloudellisten vaikeuksien ratkaisukeinoja. Esimerkiksi eräs Linnanvirran (2014, 68–69) haastatteleva täyttä kansaneläkettä saava mies

kompensoi pieniä tulojaan kalastuksella. Näin hän sai sekä ruokaa itselleen että lisätuloja kalojen myymisestä.

Taloudellisten vaikeuksien kokeminen on siis vähentynyt vuosien 2010 ja 2013 välillä, mutta ongelmien ratkaisukeinojen määrä ja laatu eivät ole muuttuneet samalla tavalla. Vain toimeentulotuen anominen on vähentynyt. Tämä viittaa siihen, että takuueläke poisti tilapäisiä taloudellisia ongelmia ja lievensi merkittävien ongelmien määrää, mutta ongelmien ilmaantuessa täyden kansaneläkkeen saajat joutuivat edelleen turvautumaan samoihin ratkaisukeinoihin.

Toimeentulotukea kertoo anoneensa ainakin kerran vuoden aikana 27 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2010 ja 23 prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista vuonna 2013. Toistuvasti toimeentulotukea hakeneiden osuus on vähentynyt noin neljä prosenttiyksikköä, niin että heitä oli vuonna 2013 noin viisi prosenttia täyden kansaneläkkeen saajista. Huomattavaa kuitenkin on, että vaikka noin joka neljäs vastaaja on kertonut anoneensa toimeentulotukea, vain noin 6 prosenttia kertoo saaneensa sitä viimeisen vuoden aikana (ks. taulukko 10). Voi olla, että monen täyden kansaneläkkeen saajan toimeentulo on juuri toimeentulotuen myöntämisen rajan yläpuolella (Ohisalo & Saari 2014). Tukea saaneiden osuus ei ole muuttunut vuosien 2010 ja 2013 välillä. Näyttää siis siltä, että takuueläkkeen tuoma korotus minimieläkkeeseen ei ole ollut riittävä poistaakseen toimeentulotuen tarvetta täyttää kansaneläkettä saavien keskuudessa, vaikka onkin vähentänyt sen hakemista jonkin verran. Huomattakoon, että tässä tutkimuksessa käytettiin poikkileikkausaineistoa, joka ei anna tietoa siitä, ovatko toimeentulotukea saaneet henkilöt samoja vuosina 2010 ja 2013. Ahola, Airio ja Nurminen (2014) kuitenkin toteavat eri aineistojen perusteella, että täyttää kansaneläkettä saavien keskuudessa on henkilöitä, jotka ovat pysyvästi toimeentuloturvaetuksista riippuvaisia. Heidän tilanteensa parantaminen vaatisi todennäköisesti yksilöllisempää ja räätälöidymppää tukea. Ahola, Airio ja Nurminen (2014) kutsuvat tätä joukkoa huono-osaisten ”kovaksi ytimeksi”.

Toinen tulosisäonnainen sosiaalietuus, johon takuueläkkeen voimaantulo on voinut vaikuttaa, on eläkkeensaajan asumistuki. Tämän kyselyn perusteella asumistuen saajien määrässä ei kuitenkaan ole tapahtunut merkittävää muutosta vuosien 2010 ja 2013 välillä, vaan asumistukea on molempina vuosina saanut noin kolmannes täyden kansaneläkkeen saajista. Tämä ei ole yllättävää, sillä vaikka takuueläkkeen tuoma lisätulo joillain henkilöillä vähentäisi eläkkeensaajan asumistukea, se tuskin

monellakaan poistaisi asumistuen tarvetta kokonaan. Voi myös olla, että asumistuki on osalla eläkeläisistä liian pieni asumismenoihin nähden ja aiheuttaa siten toimeentulotuen tarvetta. Eskelisen ja Sirosen (2017, 37) mukaan erityisesti vuokrien hintakehitys on vaikuttanut toimeentulotuen tarpeeseen ja johtanut riippuvuuteen toimeentulotuesta. Toimeentulotuesta on tullut eräänlainen asumistuen jatke.

Taulukko 10. Toimeentulotuen ja eläkkeensaajan asumistuen saajat, % (N)

		2010		2013	
Toimeentulotuki p = 0.794	Kyllä	6,4	(64)	6,2	(112)
	Ei	93,6	(929)	93,8	(1696)
	Yhteensä	100	(993)	100	(1808)
Eläkkeensaajan asumistuki p = 0.395	Kyllä	31,1	(309)	32,7	(591)
	Ei	68,9	(684)	67,3	(1217)
	Yhteensä	100	(993)	100	(1808)

Takuueläkereformin varsinaisena tavoitteena ei ollut poistaa sen saajilta tarvetta muihin sosiaalietuuksiin. Asumistuen saaminen on erityisesti pääkaupunkiseudulla hyvin yleistä, sillä vuokrat ovat korkeita ja halvoista vuokra-asunnoista on pulaa (Eskelinen & Sironen 2017, 37; Honkanen 2013, 97). Sen sijaan toimeentulotuen on tarkoitus olla väliaikainen ja viimesijainen etuus, jolla turvataan ihmisarvoisen elämän kannalta välttämätön toimeentulo silloin kun muut keinot osoittautuvat riittämättömiksi. Perusturvaetuuksien, kuten vähimmäiseläkkeen, olisi tarkoitus turvata toimeentulo ja estää köyhyys. Näin ollen olisi ollut toivottavaa, että vähimmäiseläkkeen tasoa parantanut takuueläkereformi olisi vähentänyt toimeentulotukea saaneiden täyden kansaneläkkeen saajien osuutta. Todettakoon kuitenkin, että rekisteritiedot antaisivat sekä toimeentulotuen että asumistuen saamisesta tarkemman ja varmemman kuvan kuin kyselytutkimus, sillä erityisesti vanhemmat vastaajat eivät välttämättä muista tai tiedä, mitä kaikkia etuuksia he saavat. Toisaalta kun tutkitaan näin pientä ihmisryhmää, niin tietojen saaminen on joka tapauksessa haastavaa ja tiedot voivat vaihdella aineistojen välillä, kuten Ahola, Airio ja Nurminen (2014) totesivat tutkiessaan toimeentulotuen käyttöä täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa kolmen eri aineiston avulla.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkimuksessa selvitettiin, miten takuueläkkeen voimaantulo on vaikuttanut täyden kansaneläkkeen saajien kokemiin toimeentulovaikeuksiin, niiden ratkaisukeinoihin ja saatuihin etuuksiin. Tutkimuksen päätuloksena oli, että takuueläkkeen voimaantulo näyttää pääosin vähentäneen täyttä kansaneläkettä saavien vanhuuseläkeläisten kokemia taloudellisia vaikeuksia. Taloudellisten vaikeuksien kokeminen oli molempina tarkasteluvuosina verrattain harvinaista ottaen huomioon kyseisen ryhmän matalan tulotason. Aiemmissa tutkimuksissa (Airio & Nurminen 2014; Hansen ym. 2008; Palomäki 2011; Stoller & Stoller 2003; Weidekamp-Maicher & Naegele 2007) havaittu eläkeläisten tyytyväisyys toimeentuloonsa pätee siis myös kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten kohdalla. Huomattakoon, että vanhimpien vastaajien ikäluokka, jotka raportoivat toimentulovaikeuksia nuorempia ikäluokkia vähemmän, oli molempina tarkasteluvuosina yliedustettuna. Takuueläkkeen tuoma korotus vähimmäiseläkkeeseen on kuitenkin jopa entisestään vähentänyt täyden kansaneläkkeen saajien kokemaa materiaalista puutetta.

Tutkimuksessa havaittiin viitteitä siitä, että täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa on myös niitä henkilöitä, joilla on taloudellisesti hyvin vaikeaa. He ovat joutuneet tinkimään usein esimerkiksi terveydenhoidosta ja ruoasta. Airio ja kumppanit (2013) ovat epäilleet, että on olemassa niin kutsuttu ”huono-osaisten kova ydin”, joiden tilannetta takuueläke ei ole helpottanut. Käytetty aineisto ei kuitenkaan ollut paneelitutkimus, joten takuueläkkeen vaikutusta yksittäisiin vastaajiin ei voitu tutkia. Koettuja taloudellisia vaikeuksia näyttäisivät kuitenkin ennustavan nuorempaan eläkeläiskohorttiin kuulumisen, vuokralla asuminen ja huonoksi koettu terveys.

Taloudellisten vaikeuksien ratkaisukeinot eivät ole muuttuneet merkittävästi takuueläkkeen voimaantulon myötä. Monet minimieläkkeen varassa elävät joutuvat edelleen käyttämään säästöjään, lainaamaan rahaa, myymään omaisuuttaan, hakemaan toimeentulotukea ja keksimään muita ratkaisuja toimeentulonsa turvaamiseksi. Takuueläkkeen voimaantulo ei ole tämän kyselytutkimuksen perusteella vähentänyt eläkkeensaajan asumistuen tai toimeentulotuen saamista täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa. Tämä on hieman ristiriitaista siihen nähden, että koetut taloudelliset vaikeudet ovat kuitenkin vähentyneet. Olisi ollut oletettavaa, että myös toimeentulotuen

saaminen olisi vähentynyt. Ilmeisesti takuueläkkeen tuoma korotus ei kuitenkaan ollut riittävä poistamaan toimeentulotuen tarvetta, kuten Ahola, Airio ja Nurminen (2014) totesivat.

Taloudellisten vaikeuksien kokeminen on tämän tutkimuksen perusteella yhteydessä vuokralla asumiseen. Eläkkeensaajan asumistuki onkin tärkeä osa monen eläkeläisen tulopakettia. Vuonna 2015 pääministeri Sipilän hallituksen ohjelmassa suunniteltiin eläkkeensaajien asumistukijärjestelmän lakkauttamista ja eläkeläisten siirtämistä yleisen asumistuen piiriin. Kelan laskelmien (Ahola, Honkanen & Sirviö 2015) mukaan tämä olisi pienentänyt asumistuen suuruutta vajaalla kahdella kolmasosalla tuensaajista. Järjestelmämuutoksen hyötyjiä olisivat olleet yksinasuvat eläkeläiset, joiden asumiskustannukset ovat pienet. Eläkeläisten järjestöt kuitenkin vastustivat muutosta niin jyrkästi, että hallitus päätti perua aikeensa. Asumisen kustannuksista puhuttaessa on muistettava, että eläkkeensaajan asumistuesta huolimattakin asumismenorasite voi olla huomattava. Asumisen osuus käytettävissä olevista tuloista ylittää 40 prosenttia jopa kolmasosalla pienituloisista, muussa kuin omistusasunnossa asuvista eläkeläisistä. Yksin asuminen kasvattaa selvästi asumismenorasitetta. (Kauppinen ym. 2015.) Lienee mahdollista, että suuri asumismenorasite on yhteydessä materiaaliseen puutteeseen täyden kansaneläkkeen saajilla, vaikka sitä ei tässä tutkimuksessa voitukaan suoraan osoittaa. Asumiskustannuksiin nähden riittämätön asumistuki voi myös johtaa riippuvuuteen toimeentulotuesta (Eskelinen & Sironen 2017, 37). Asumistuen riittävydestä ja toisaalta kustannuksista onkin puhuttu viime aikoina paljon.

Olisi mielenkiintoista selvittää tarkemmin, ketkä eläkeläisistä joutuvat turvautumaan toimeentulotukeen ja miksi. Tämän tutkimuksen perusteella noin joka neljäs täyden kansaneläkkeen saaja on hakenut toimeentulotukea ainakin kerran vuoden aikana. On kuitenkin muistettava, että ikääntyneiden keskuudessa on havaittu myös toimeentuloturvan alikäyttöä (Kuivalainen 2007; Eronen, Lehtinen, Londén & Perälähti 2016). Voi olla, että tuki on jäänyt hakematta osalta, jotka sitä kipeästi tarvitsisivat. Heidän taitonsa tai jaksamisensa ei kenties riitä tukien hakuprosessista suoriutumiseen. Sosiaaliohjauksella onkin tärkeä rooli ikääntyneiden toimeentulon turvaamisessa, ja ohjauksen roolia on korostettu viime vuosina jopa lakitasolla (Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuluista, 17 §). Ikääntyneet voivat myös kokea toimeentulotuen anomisen häpeällisenä almuihin turvautumisena (Linnanvirta 2014). Toimeentulotuen hakemista voi osaltaan helpottaa

se, että toimeentulotuen perusosan maksatus siirtyi Kelaan vuoden 2017 alusta, eikä tuen hakijan enää välttämättä tarvitse asioida kunnan sosiaalitoimistossa. Toimeentulotuen hakeminen sähköisesti voi kuitenkin olla ikääntyneille haastavaa. Riittävä ohjaus toimeentulotuen hakemiseen on jatkossakin tärkeää. Toisaalta kaikkein toivottavin tilanne olisi tietysti se, että toimeentulotuen tarvetta ei alun perinkään olisi.

Koetulla terveydellä on huomattava vaikutus täyden kansaneläkkeen saajien kokemiin toimeentulovaikeuksiin. Syynä on todennäköisesti kohonnut terveydenhoitomenot. Varsinaisten lääke- tai hoitokulujen lisäksi huonokuntoisen eläkeläisen varoista yhä suurempi osa voi kuluja erilaisiin kodinhoidon palveluihin, kun hän ei enää pysty itse esimerkiksi siivoamaan. Vaarama (2008) varoittaa vanhusväestössä havaittavasta syvenevästä jaosta hyvä- ja huono-osaisiin. Hyväosaisilla on varaa hankkia yksityisiltä markkinoilta tarvitsemansa palvelut, kun taas huono-osaisemmat jäävät alimitoitettujen julkisten palvelujen varaan. Jatkuva vanhuspalveluiden alimitoitus viittaa Vaaraman mukaan ageismiin eli hoivan tarpeessa olevien iäkkäiden institutionalisoituneeseen syrjintään yhteistä hyvää jaettaessa. Mikäli vanhusväestön polarisaatiokehitys jatkuu, se paitsi lisää eriarvoisuutta, myös murentaa hyvinvointivaltion legitimitettä. (Vaarama 2008.)

Taloudellisten vaikeuksien yhteys vuokralla asumiseen ja koettuun terveyteen herättää kysymyksen siitä, kuinka suuri osa täyden kansaneläkkeen ja takuueläkkeen saajien käytettävissä olevista tuloista kuluu välttämättömyyskulutukseen, kuten asumiseen, terveydenhuoltoon, ruokaan tai vaatteisiin. Suurin osa täyden kansaneläkkeen saajista (87,5 prosenttia vuoden 2013 täyden kansaneläkkeen saajista) kertoo käyttävänsä takuueläkkeen tuoman korotuksen perustarpeisiin (Airio & Nurminen 2014). Kuitenkin Niemelän (2004) mukaan myös pienituloisten kulutus koostuu muustakin kuin välttämättömyyksistä. Mutta entä sitten, jos huono-osaisuus kasautuu? Mihin rahat riittävät, jos sekä asumismenot että terveysmenot ovat suuret? Vai onko sittenkin niin, että taloudellisia vaikeuksia usein kokeneilla keskimääräistä suurempi osa kulutuksesta koostuu hyödykkeistä, joita ei voi luonnehtia välttämättömiksi, kuten alkoholista tai tupakasta? Näihin kysymyksiin vastaaminen vaatisi huomattavan tarkkaa aineistonkeruuta ja voisi kenties onnistua parhaiten laadullisina tapaustutkimuksina. Keskeisiä puutteita tässä tutkimuksessa käytetyssä aineistossa ovat myös varallisuus- ja velkatietojen puuttuminen. Esimerkiksi puolisolta peritty varallisuus tai vastaavasti vuosien mittaan kertynyt velka vaikuttavat luonnollisesti eläkeajan toimeentuloon.

Yksi taloudellisten vaikeuksien kokemiseen yhteydessä oleva tekijä oli vastaajan kuuluminen nuorimpaan ikäluokkaan. Tämä on tärkeä havainto, jota voi selittää se, että nuorimmat takuueläkkeen saajat ovat todennäköisemmin siirtyneet vanhuuseläkkeelle työkyvyttömyyseläkkeeltä (Airio ym. 2013). Heillä voi olla hyvin erilainen elämäntilanne, erilaisia kulutustottumuksia ja erilaisia vaatimuksia kuin vanhempien ikäluokkien edustajilla, joista moni on ennen eläkkeelle jäämistään toiminut esimerkiksi kotiäitinä. Täyden kansaneläkkeen saajien profiili on siis muuttumassa. Tulevaisuudessa yhä suurempi osa täyden kansaneläkkeen saajista on entisiä työkyvyttömyyseläkkeen saajia. Voi olla, että vanhempien ikäluokkien kohdalla havaittua tyytyväisyysparadoksia, eli tyytyväisyyttä toimeentuloon pienistä tuloista huolimatta, ei enää esiinny nuoremmissa sukupolvissa. Tämän vuoksi näiden kaikkein pienimmillä tuloilla elävien eläkeläisten toimeentuloa on syytä tutkia jatkossakin.

Jatkotutkimuksen kannalta voidaan pohtia, kuinka hyvin tässä tutkimuksessa käytetty taloudellisten vaikeuksien mittari kuvaa täyden kansaneläkkeen saajien taloudellista tilannetta ja mahdollista köyhyyttä. Kysytyt taloudelliset vaikeudet, pois lukien harrastus- tai vapaa-ajan menojen vähentäminen, kuvastavat varsin vakavaa materiaalista deprivatiota. Jos köyhyys halutaan määritellä Peter Townsendin (1979) tapaan tilanteeksi, jossa henkilöllä ei ole tarvittavia resursseja saavuttaa yhteiskunnassa vallitsevan normin mukaista elämisen tasoa, niin käytetty taloudellisten vaikeuksien mittari ei ole kovin toimiva. Erityisesti sosiaalisen puutteen alle kuuluvat taloudelliset vaikeudet olisi pitänyt eritellä tarkemmin. Sosiaalista puutetta voitaisiin selvittää kysymällä esimerkiksi, onko henkilöllä mahdollisuus käydä kampaajalla säännöllisesti tai käyttää tarvittaessa autoa tai taksia (ks. Bartlett ym. 2013). Näin voitaisiin selvittää, ovatko täyden kansaneläkkeen saajat riskissä jäädä yhteiskunnan ulkopuolelle sen takia, että heillä ei ole yhtä hyviä kulutusmahdollisuuksia kuin muulla väestöllä. Pienituloisuus voi osaltaan vaikuttaa siihen, että ikääntynyt ei voi osallistua erilaisiin tapahtumiin vaan jää kotiin. Esimerkiksi julkinen liikenne voi olla pienituloiselle eläkeläiselle kallista. Lisäksi huonontunut fyysinen kunto voi vaikeuttaa kotoa lähtemistä. Kotiin jääminen lisää ikäihmisten yksinäisyyttä ja voi johtaa syrjäytymiseen. Heikoilla ovat erityisesti ne ikääntyneet, joilla ei ole hyvää sosiaalista verkostoa. (Eskelinen & Sironen 2017, 37.)

Nykypäivän eläkepoliittinen keskustelu pyörii usein eläkejärjestelmien kasvavien kustannusten ympärillä. Eläkejärjestelmien kestävyys on huolenaiheena monissa

länsimaissa, joissa väestö ikääntyy huimaa tahtia. Väestön ikääntymiseen on vaikuttanut viime vuosisadan aikana kuolleisuuden vähentyminen, eliniän odotteen kasvu sekä syntyvyyden alentuminen. Näiden tekijöiden seurauksena vanhuuseläkkeensaajia on entistä enemmän ja työikäisiä, jotka kustantavat suurimman osan nyt maksettavista eläkkeistä, on entistä vähemmän suhteessa eläkkeensaajiin. (ks. esim. Barr & Diamond 2010.) Väestön ikääntymisen aiheuttamiin taloudellisiin paineisiin vastattiin Suomessa uudistamalla eläkejärjestelmää vuonna 2017. Uudistuksen tarkoituksena on pidentää työuria ja vähentää siten julkisen talouden kestävyysvajetta. Vuoden 2017 muutokset vaikuttavat kuitenkin pääosin vain työeläkkeisiin. Kansaneläkkeen saajiin uudistus vaikuttaa ainoastaan eläkeiän nousemisen kautta. Työeläkkeen saaja voi kartuttaa eläkkeensä määrää tekemällä töitä vielä alimman eläkeiän jälkeen. Täyden kansaneläkkeen saaja sen sijaan on yhä useammin työkyvytön, joten hänen toimeentulonsa on täysin riippuvainen siitä, tekevätkö poliittiset päättäjät parannuksia tai heikennyksiä perusturvan tasoon. Heillä ei useinkaan ole resursseja järjestäytyä ja vaatia itselleen parempia etuuksia. Työkyvyttömyys tarkoittaa usein esimerkiksi terveydellisiä tai mielenterveydellisiä ongelmia, joiden takia voi olla vaikea osallistua tai vaikuttaa yhteiskunnan toimintaan. Täyttä kansaneläkettä saavat eivät myöskään ole niitä henkilöitä, jotka voivat parantaa eläkkeensä tasoa yksityisten eläkevakuutuksien avulla, sillä heillä ei todennäköisesti ole ollut työikäisinä mahdollisuutta säästää eläkettä varten.

Vuoden 2016 lopussa eduskuntaan jätettiin kansalaisaloite työeläkeindeksin muuttamisesta. Aloitteen kannattajat vaativat työeläkkeen sitomista täysin palkkatason kehitykseen. Nykyisin työeläkkeet on sidottu 80 prosenttisesti hintatason kehitykseen ja 20 prosenttisesti palkkatason kehitykseen. Aloitetta perusteltiin muun muassa sillä, että se vähentäisi köyhyyttä eläkeläisten keskuudessa. Kotamäki ja Kärkkäinen (2017) tutkivat uudistuksen mahdollisia vaikutuksia eläkeläisköyhyyteen vertaamalla työeläkkeiden indeksikorotusta (joka vastaisi vaikutuksiltaan työeläkeindeksin sitomista palkkatasoindeksiin) kahteen muuhun uudistukseen: julkistaloudellisesti samansuuruiseen kansaneläkkeen tasokorotukseen sekä julkistaloudellisesti samansuuruiseen takueläkkeen tasokorotukseen. He totesivat, että työeläkkeiden tasokorotus olisi varsin tehoton toimi vanhuus- tai eläkeläisköyhyyden vähentämiseksi. Korotus kohdistuisi pienituloisten eläkeläisten lisäksi myös keski- ja suurituloisiin eläkeläisiin, joten se olisi kallis toimenpide eikä se vähentäisi suhteellista köyhyyttä. Sen sijaan kansan- tai takueläkkeen tasokorotus kohdistuisi suoraan pääasiassa

matalille tulotasoille. Kansaneläkkeen korottaminen olisi Kotamäen ja Kärkkäisen mukaan likimain 10 kertaa tehokkaampaa ja takuueläkkeen korottaminen lähes 20 kertaa tehokkaampaa eläkeläisten pienituloisuuden vähentämiseen tähtäävää politiikkaa kuin työeläkkeiden korottaminen. Jos takuueläkkeen nostaisi tuhanteen euroon nykyisestä noin 760 eurosta, yli 34 000 eläkeläistä (20 800 yli 65-vuotiasta) nousisi yli pienituloisuusrajan. Eläkkeensaajan asumistuen ja toimeentulotuen tarve vähenisi takuueläkkeen tasokorotuksen myötä noin 100 miljoonalla eurolla. Kaiken kaikkiaan takuueläkkeen tasokorotus 1 000 euroon kasvattaisi julkisen talouden kustannuksia noin 360 miljoonalla eurolla, joka on hieman vähemmän kuin mitä työeläkeindeksin korotus tai kansaneläkkeen tasokorotus kustantaisivat. On siis selvää, että työeläkeindeksin muuttamista parempiakin keinoja eläkeläisköyhyyden vähentämiseen on olemassa, mikäli poliittista tahtoa löytyy.

Takuueläkereformin tavoitteena oli parantaa kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten toimeentuloa vaikuttamatta olennaisesti kansaneläke- tai työeläkejärjestelmään. Tämän tutkimuksen perusteella näyttäisi siltä, että takuueläkereformi on onnistunut tavoitteessaan: se on vähentänyt täyttä kansaneläkettä saavien vanhuuseläkeläisten kokemia toimeentulovaikeuksia. Takuueläkkeen tai kansaneläkkeen tasoon on kuitenkin syytä tehdä jatkossakin säännöllisiä tarkistuksia, jotta vähimmäiseläkkeet eivät jää jälkeen yleisestä ansiokehityksestä. On myös selvää, että vähimmäiseläke ei itsessään vielä riitä turvaamaan kaikkien pienituloisten eläkeläisten toimeentuloa. Muut sosiaalietuudet, kuten asumistuki, ovat edelleen olennaisessa asemassa. Jatkossa olisi syytä kiinnittää huomiota myös siihen, miten terveydentila vaikuttaa eläkeläisten taloudelliseen eriarvoisuuteen. Vaikka suurin osa täyden kansaneläkkeen ja takuueläkkeen varassa elävistä on toimeentuloonsa varsin tyytyväisiä, on heidän joukossaan myös paljon huono-osaisia.

Kirjallisuus

Ahlqvist, K. & Ylitalo, M. (2009) Kulutuksen muutokset 1985–2006. Teoksessa Ahlqvist, K. & Ylitalo, M. (toim.) Kotitalouksien kulutus 1985–2006. Helsinki: Tilastokeskus. 51–67.

Ahola, E., Airio, I. & Nurminen, M. (2014) Mitä eri aineistot kertovat toimeentulotuen käytöstä täyden kansaneläkkeen saajien keskuudessa? *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014):4, 455–458.

Ahola, E., Honkanen, P. & Sirviö, M. (2015) Hallitusohjelma ja eläkeläisten toimeentulo. Työpapereita 77/2015. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Ahonen, K. (2006) Eläkeläisten toimeentulo kansainvälisessä vertailussa. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. 111–129.

Ahonen, K. (2017) Eläkeläisten kulutus ja kulutuksen rakenne. Teoksessa Kuivalainen, S., Rantala, J., Ahonen, K., Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017. Helsinki: Eläketurvakeskus. 119–142.

Airio, I., Blomberg, H., Kangas, O., Kroll, C. & Niemelä, M. (2013) Täyden kansaneläkkeen saajien tulot ja kokemukset toimeentulosta. Teoksessa Airio, I. (toim.) Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Airio, I. & Nurminen, M. (2014) Takuueläke paikkaa perusturvan puutteita. *Sosiaalivakuutus* 3/2014, 25.

Airio, I. & Nurminen, M. (2016) The case of the guarantee pension reform: change of perceived income adequacy among low-income pensioners in Finland. *European Journal of Social Security* 18 (3), 248–267.

Barr, N. & Diamond, P. (2010) Pension reform. A short guide. New York: Oxford University Press.

Barr, N. (2013) Suomen eläkejärjestelmä: Riittävyys, kestävyys ja järjestelmän rakenne. Suomen eläkejärjestelmän arvio / Osa 1. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Bartlett, A., Frew, C. & Gilroy, J. (2013) Understanding Material Deprivation Among Older People. In-House Research No 14. Lontoo: Department for Work and Pensions.

Callan, T. & Nolan, B. (1991) Concepts of poverty and the poverty line. *Journal of Economic Surveys* 5 (3), 243–261.

Dominy, N. & Kempson, E. (2006) Understanding older people's experiences of poverty and material deprivation. Research Report No 363. Lontoo: Department for Work and Pensions.

Ebbinghaus, B. (2011) Introduction: Studying Pension Privatization in Europe. Teoksessa Ebbinghaus, B. (toim.) *The Varieties of Pension Governance*. Oxford: Oxford University Press. 3–22.

Ebbinghaus, B. & Neugschwender, J. (2011) The Public-Private Pension Mix and Old Age Income Inequality in Europe. Teoksessa Ebbinghaus, B. (toim.) *The Varieties of Pension Governance*. Oxford: Oxford University Press. 384–422.

Eronen, A., Lehtinen, T., Londén, P. & Perälähti, A. (2016) Sosiaalibarometri 2016. Erityiskatsaus toimeentulosta ja sote-uudistuksesta. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.

Eskelinen, N. & Sironen, J. (toim.) (2017) *Köyhyys - Syitä ja seurauksia*. Helsinki: Suomen köyhyyden ja syrjäytymisen vastainen verkosto EAPN-Fin.

ETK (2016) Vuoden 2017 työeläkeuudistus.

<http://www.etk.fi/elakejarjestelmat/elakejarjestelma-muutoksessa/lainmuutosten-taustoja/elakeuudistus-2017/>. Viitattu 1.11.2016

ETK & Kela (2015) *Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2014*. Helsinki: ETK & Kela.

ETK & Kela (2016) Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2015. Helsinki: ETK & Kela.

Eurostat (2014) Glossary: At-risk-of-poverty rate. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate. Viitattu 5.5.2017.

Eurostat (2016) Material deprivation statistics - early results. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Material_deprivation_statistics_-_early_results. Viitattu 18.11.2016.

Goedemé, T. & Rottiers, S. (2011) Poverty in the Enlarged European Union. A Discussion about Definitions and Reference Groups. *Sociology Compass* 5 (1), 77–91.

Goldberg, G. (2009) *Poor Women in Rich Countries: The Feminization of Poverty Over the Life Course*. Oxford: Oxford University Press.

Gordon, D. (2010) Section III: Poverty. Introduction. Teoksessa Townsend, P., Walker, A., Gordon, D., Levitas, R., Phillimore, P., Phillipson, C., Salomon, M. & Yeates, N. (toim.) *The Peter Townsend reader*. Bristol: The Policy Press. 130–135.

Guio, A-C., Marlier, M., Gordon, D., Fahmy, E., Nandy, S. & Pomati, M. (2016) Improving the measurement of material deprivation at the European Union level. *Journal of European Social Policy* 26 (3), 219–233.

Haapola, I., Karisto, A. & Seppänen, M. (2012) Ikääntyvien köyhyys ja sen heijastumat hyvinvointiin. Teoksessa Forssén, K., Roivainen, I., Ylinen, S. & Heinonen, J. (toim) *Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011*. Kuopio: UNIPress, 301–321.

Hansen, T., Slagsvold, B. & Moum, T. (2008) Financial satisfaction in old age: A satisfaction paradox or a result of accumulated wealth? *Social Indicators Research* 89 (2), 323–347.

Heinonen, J. (2011) Yksin elävät miehet. Teoksessa Roivainen, I., Heinonen, J. & Ylinen, S. *Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut 64*. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö. 36–58.

Helne, T., Julkunen, R., Kajanoja, J., Laitinen-Kuikka, S., Silvasti, T. & Simpura, J. (2003) *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: WSOY.

Helsingin Sanomat (18.1.2017) Vai että eläkeläisillä pyyhkii hyvin! Rauli Ojanen. MieliB12.

Honkanen, P. (2013) Vuokranormien vaikutus toimeentulotukeen. Teoksessa Ahola, E. & Hiilamo, H. (toim.) *Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. 89–98.

Jäntti, M., Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1996) From marginalism to institutionalism: distributional consequences of the transformation of the Finnish pension regime. *Review of Income and Wealth* 42 (4), 473–491.

Kangas, O. (2006) *Politiikka ja sosiaaliturva Suomessa*. Teoksessa Paavonen, T. & Kangas, O. *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Helsinki: Edita. 190–366.

Kangas, O. & Luna, P. (2011) Finland: From statutory pension dominance towards voluntary private schemes. Teoksessa Ebbinghaus, B. (toim.) *The Varieties of Pension Governance*. Oxford: Oxford University Press. 210–239.

Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1996) Kuka on köyhä? Tutkimushankkeen lähtökohdat ja tavoitteet. Teoksessa Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65*. Helsinki: Stakes.

Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. *Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61*. Helsinki: Kela.

Kauppinen, T., Hannikainen-Ingman, K., Sallila, S. & Viitanen, V. (2015) *Pienituloisten asuinolot*. Työpaperi 22/2015. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos.

Kauppinen, T., Martelin, T., Hannikainen-Ingman, K. & Virtala, E. (2014) Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Työpaperi 27/2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Kautto, M., Palomäki, L.-M., Rantala, J. & Tuominen, E. (2009) Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. Yhteiskuntapolitiikka 74 (3), 290–302.

Kautto, M. (2011) Eläkkeet, eläkkeensaajat ja eläkepolitiikka. Teoksessa Kautto, M. (toim.) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011. Helsinki: Eläketurvakeskus. 25–44.

Kela (2012) Kela-korvaukset muuttuvat vuonna 2013. http://www.kela.fi/ajankohtaista-kela-kortti/-/asset_publisher/I7X3vuEkReGH/content/id/628008. Viitattu 1.11.2016.

Kela (2015) Kelan tilastollinen vuosikirja 2014. Helsinki: Kela.

Kela (2015b) Eläkeläisen tuet. <http://www.kela.fi/elakelaiset>. Viitattu 28.11.2015.

Kela (2015c) Eläkettä saavan hoitotuki. <http://www.kela.fi/elaketta-saavan-hoitotuki>. Viitattu 1.2.2016.

Kela (2015d) Eläkkeensaajan asumistuki. http://www.kela.fi/asumiseen-tukea_elakkeensaajan-asumistuki. Viitattu 1.2.2016.

Kela (2016) Kelan tilastollinen vuosikirja 2015. Helsinki: Kela.

Kela (2016a) Eläkeuudistuksen vaikutukset Kelan eläke-etuuksiin. <http://www.kela.fi/elakeuudistus>. Viitattu 5.4.2017.

Kela (2016b) Kansaneläkkeen määrä ja maksaminen. <http://www.kela.fi/kansanelake-maara-ja-maksaminen>. Viitattu 4.4.2017.

Kela (2017a) Kansaneläkeindeksi. <http://www.kela.fi/kansanelakeindeksi>. Viitattu 5.4.2017.

Kela (2017b) Takuueläke. <http://www.kela.fi/takuuelake>. Viitattu 4.4.2017.

Knuuti, J. & Ritola, S. (2017) Kokonaiseläke 2017. Katsaus työeläkkeen, kansaneläkkeen ja verotuksen määräytymiseen. Eläketurvakeskuksen raportteja 01/2017. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Kotamäki, M. & Kärkkäinen, O. (2017) Mistä lääke eläkeläisköyhyyteen? Yhteiskuntapolitiikka. E-julkaisu 17.3.2017.

Kotecha, M., Arthur, S. & Coutinho, S. (2013) Understanding the relationship between pensioner poverty and material deprivation. Research Report No. 827. Lontoo: Department for Work and Pensions.

Kuivalainen, S. (2007) Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. Yhteiskuntapolitiikka 72 (1), 49–56.

Kuivalainen, S., Rantala, J., Ahonen, K., Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (2017) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Lahelma, E., Rahkonen, O., Koskinen, S., Martelin, T. & Palosuo, H. (2007) Sosioekonomisten terveyserojen syyt ja selitysmallit. Teoksessa Palosuo, H., Koskinen, S., Lahelma, E., Prättälä, R., Martelin, T., Ostamo, A., Keskimäki, I., Sihto, M., Talala, K., Hyvönen, E. & Linnanmäki, E. (toim.) Terveiden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. 25–41.

Laslett, P. (1994) The third age, the fourth age and the future. *Ageing and Society* 14 (3), 436–447.

Linnanvirta, S. (2014) Yksin asuvien kansaneläkeläismiesten taloudellinen ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 130. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Mattila, Y. (toim.) (2017) Toimeentuloturva. Helsinki: Finva.

McKay, S. (2010) Using the new Family Resources Survey question block to measure material deprivation among pensioners. Working Paper No 89. Lontoo: Department for Work and Pensions.

McKay, S. (2008) Measuring material deprivation among older people: Methodological study to revise the Family Resources Survey questions. Working Paper No 54. Lontoo: Department for Work and Pensions.

Mela (2014) Luopumistuki (LUTU). <http://www.mela.fi/fi/elakevakuutus/luopumistuki-lutu>. Viitattu 1.2.2016.

Mäkinen, L. (2017) Viitebudjetti köyhyyden mittarina – muuttuuko köyhyyden kuva? *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 153–164.

Niemelä, H. & Salminen, K. (2009) Kansallisten eläkestrategioiden muotoutuminen ja Euroopan unionin avoin koordinaatiomenetelmä. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 104. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Niemelä, M. (2004) Välttämättömyyskulutusta? Tutkimus pienituloisten kulusrakenteesta 2000-luvun alun Suomessa. Teoksessa Ahlqvist, K. & Raijas, A. (toim.) *Erlaisia kulutusuria Suomessa*. Helsinki: Tilastokeskus.

Nurmela, J. (2009) Tieto- ja viestintäkulutus. Teoksessa Ahlqvist, K. & Ylitalo, M. (toim.) *Kotitalouksien kulutus 1985–2006*. Helsinki: Tilastokeskus. 125–134.

Nurminen, M. (2014) Poor but content? A study on the finnish old-age pensioners before and after the 2011 guarantee pension reform. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto.

OECD (2015) Pensions at a Glance 2015. OECD and G20 indicators. Pariisi: OECD Publishing.

Ohisalo, M. & Saari, J. (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätö.

Palomäki, L.-M. (2009) Mitkä tekijät selittävät pienituloisten eläkeläisten toimeentulokokemusten eroja? *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (5), 542–553.

Palomäki, L.-M. (2011) Eläkeläisten kokemukset toimeentulosta. Julkaisussa Kautto, M. (toim.) *Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2011:4. 113–126.

Palomäki, L.-M. (2013) Eläkkeelle siirtyminen ja subjektiivinen taloudellinen hyvinvointi. Tulomuutosten ja toimeentulokokemusten tarkastelua. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (4), 378–394.

Piachaud, D. & Webb, J. (2004) Why has poverty changed? Teoksessa Glennerster, H., Hills, J., Piachaud, D. & Webb, J. *One hundred years of poverty and policy*. York: Joseph Rowntree Foundation. 48–60.

Putnam, R. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York : Simon & Schuster cop.

Rantala, J. (2006) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.) *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2, 89–109.

Rantala, J. (2011) Eläkeläisten toimeentulo. Teoksessa Kautto, M. (toim.) *Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000-2010*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2011:4. 79–110.

Rantala, J. (2014) Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana. Analyysi vuonna 1999 eläkkeelle jääneiden ekvivalenttirahatulosta vuosina 1997–2008. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2), 125–139.

Rantala, J. & Riihelä, M. (2016) Eläkeläisten toimeentulo ja eläkejärjestelmän kestävyys. Teoksessa Tenhunen, S. & Vaittinen, R. (toim.) *Eläketalous*. Helsinki: Finva. 222–239.

Ringén, S. (1987) *The possibility of politics: A study in the political economy of the welfare state*. Oxford: Clarendon Press.

Ritakallio, V.-M. (2003) The Importance of Housing Costs in Cross-National Comparisons of Welfare (State) Outcomes. *International Social Security Review* 56 (2), 81–101.

Rowntree, S. (1901) *Poverty. A study of town life*. London: Macmillan and Co.

Sen, A. (1983) Poor, Relatively Speaking. *Oxford Economic Papers, New Series* 35 (2), 153–169.

Sen, A. (2005) Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development* 6 (2), 151–166.

Stoller, M. A. & Stoller, E. P. (2003) Perceived income adequacy among elderly retirees. *Journal of applied gerontology* 22 (2), 230–251.

Stuart-Hamilton, I. (1994) *Vanhenemisen psykologia*. Kuopio: UNIpress.

Suoniemi, I. (2013) *Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008*. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2013. Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 114.

Taipale, P. (2008) *Kuvia miehen köyhyydestä: miesten tarinoita pula-ajan ja nykypäivän köyhyydestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Pro gradu- tutkielma.

THL (2017) *Sosiaali- ja terveysalan tilastollinen vuosikirja 2016*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Tilastokeskus (2013) *Kotitalouksien kulutus 2012. Kotitaloudet ja kulutus kotitaloustyyppin mukaan 2006–2012*. http://tilastokeskus.fi/til/ktutk/2012/ktutk_2012_2013-12-30_kat_001_fi.html. Viitattu 8.11.2016.

Tilastokeskus (2014) *Kotitalouksien kulutusmenot kotitaloustyyppin mukaan 1985–2012*. Tilastokeskuksen PX-Web-tietokannat. http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__tul__ktutk/120_ktutk_tau_102.px/?rxid=a7256aed-90ca-4359-a9a0-7d712ea71a5e. Viitattu 9.11.2016.

Tilastokeskus (2015) Tulonjakotilasto. Tuloerot (Kansainvälinen Vertailu) 2013. http://www.stat.fi/til/tjt/2013/01/tjt_2013_01_2015-03-20_tie_001_fi.html. Viitattu 6.10.2015.

Tilastokeskus (2017) Tulonjakotilasto 2015. Pienituloisuus. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tjt/2015/01/tjt_2015_01_2017-03-03_tie_001_fi.html. Viitattu 3.5.2017.

Townsend, P. (1979) Poverty in the United Kingdom. A survey of household resources and standard of living. Harmondsworth: Penguin Books.

Tuominen, E. (2008) Eläkeläisten hyvinvoinnin jäljillä – katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen. Teoksessa Tuominen (toim.) Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin – toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Eläketurvakeskuksen raportteja 2008:4. 13–30.

Tuominen, E., Nyman, H. & Lampi, J. (2011) Eläkkeiden reaalin kehitys vuosina 2000–2010. Teoksessa Kautto, M. (toim.) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000-2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 2011:4. 45–75.

Tuomisto, P. (1997) Katkeileva työura saattaa korostaa kansaneläkkeen perusturvan merkitystä. Teoksessa Varoma, P. (toim.) Eläkepolitiikka 2000-luvulle. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Työeläkelaitosten liitto.

Tähtinen, J., Laakkonen, E. & Broberg, M. (2011) Tilastollisen aineiston käsittelyn ja tulkinnan perusteita. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja C: 20. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos ja Opettajankoulutuslaitos.

Uusitalo, H. (2012) Eläkevakuutus. Teoksessa Havakka, P., Niemelä, M. & Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus Oy FINVA. 76–113.

Vaarama, M. (2008) Syvenevä jako hyvä- ja huono-osaisiin on ikääntyvän yksilön ja yhteiskunnan yhteinen riski. Futura 4/08. 48–56.

Vaittinen, R. & Tenhunen, S. (2016) Eläkkeet eilen ja tänään – nykyisen eläkejärjestelmän muotoutuminen Suomessa. Teoksessa Tenhunen, S. & Vaittinen, R. (toim.) Eläketalous. Helsinki: Finva. 98–126.

Virkkunen, G. (2010) "Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vain elettiin." Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Bibliotheca Historica* 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Weidekamp-Maicher, M. & Naegele, G. (2007) Economic resources and subjective well-being in old age. Teoksessa Mollenkopf, H. ja Walker, A. (toim.) *Quality of Life in Old Age*. Berlin: Springer. 65–84.

Ylinen, S. & Rissanen, S. (2012) Vanhuusköyhyyden kokemus – sosiaalityön tulkintaa. Teoksessa Forssén, K., Roivainen, I., Ylinen, S. & Heinonen, J. (toim) *Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011*. Kuopio: UNIpress. 301–321.

Liitteet

Liitetaulukko 1. Taloudellisten vaikeuksien painokertoimet

		2010	2013
Harrastus/virkistysmenot	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	4,3	5,6
	Muutaman kerran	5,2	5,6
	Usein	5,2	5,6
	Jatkuvasti	5,2	5,6
Vuokran maksu/asuminen	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	8,3	7,9
	Muutaman kerran	14,9	15,8
	Usein	36	20
	Jatkuvasti	50,8	133,8
Muut laskut	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	7,8	5,8
	Muutaman kerran	12,2	9,3
	Usein	29,7	20
	Jatkuvasti	50,8	66,6
Omaisuuutta ulosmitattu	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	34,9	20,3
	Muutaman kerran	67,6	82,3
	Usein	137,9	183,3
	Jatkuvasti	137,9	183,3
Sairaalahoidosta tinkiminen	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	14,1	16,3
	Muutaman kerran	24,3	30,6
	Usein	48,8	30,6
	Jatkuvasti	193	112,7
Lääkkeistä tinkiminen	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	8,4	5,5
	Muutaman kerran	14,2	14,8
	Usein	32,5	23,7
	Jatkuvasti	137,9	61,1
Muusta sairauenhoidosta tinkiminen	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	5,3	6,4
	Muutaman kerran	16,4	6,4
	Usein	17,1	6,4
	Jatkuvasti	48,3	32,6
Nälässä oleminen	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	9,3	16,3
	Muutaman kerran	21	18,6
	Usein	38	26
	Jatkuvasti	137,9	162,9

Vaatteita ei ole voinut hankkia	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	4,2	4,3
	Muutaman kerran	7,1	4,3
	Usein	9,5	4,3
	Jatkuvasti	18,2	20,6
Muita taloudellisia vaikeuksia	Ei kertaakaan	0	0
	Kerran	3,3	6
	Muutaman kerran	11,4	6
	Usein	11,4	6
	Jatkuvasti	20,1	21,2

5

⁵ Painot on laskettu vastausfrekvenssejä hyödyntäen. Suuremman painoarvon saavat ne taloudelliset vaikeudet, joita kaikki vastaajat ovat kokeneet vähiten. Oletuksena on, että nämä ovat asioita, joista ihmiset ovat valmiita tinkimään viimeisenä. Vastaavasti pienemmän painotuksen saavat ne vaikeudet, joita kaikki vastaajat ovat kokeneet useimmiten, eli asiat, joista ihmiset ovat oletettavasti valmiita tinkimään ensimmäisenä. Koska vastausvaihtoehtojen asteikon ei kertaakaan – jatkuvasti oletetaan olevan järjestysasteikollinen, on painotus asetettu niin, että suurempi ongelma on aina kaksi kertaa edellisen vaihtoehdon painoinen. Tällä tasoitetaan vastausvaihtoehtojen vaikutusta vastaajien todelliseen elämään. Vastausvaihtoehto ”jatkuvasti” saa aina kysymyksen sisällä suurimman painon. Vastausvaihtoehto ”ei kertaakaan” saa aina painon nolla. Taloudellisten vaikeuksien indeksiä muodostettaessa taulukon painokertoimet on jaettu kahdeksalla, jolloin indeksi saa arvoja välillä 0-100.

Liitetaulukko 2. Sukupuoli ja tulokvintiili, % (N)

		Tulokvintiili					
		I	II	III	IV	V	Yhteensä
2010	Mies	35,9	26,5	18,8	11,1	7,7	100 (117)
	Nainen	17,3	18,7	20,2	21,4	22,4	100 (635)
2013	Mies	35,1	37,0	11,4	11,8	4,7	100 (211)
	Nainen	17,1	17,9	20,9	23,3	20,9	100 (1031)

Liitetaulukko 3. Sukupuoli ja koettu terveydentila, % (N)

		Koettu terveydentila					
		Hyvä	Melko hyvä	Keskin- kertainen	Melko huono	Huono	Yhteensä
2010	Mies	6,0	18,6	34,7	28,7	12,0	100 (167)
	Nainen	4,2	19,4	40,8	25,4	10,2	100 (787)
2013	Mies	8,7	17,3	38,5	24,2	11,3	100 (335)
	Nainen	6,9	19,0	39,2	25,3	9,7	100 (1430)

Liitetaulukko 4. Asumismuoto ja tulokvintiili, % (N)

		Tulokvintiili					
		I	II	III	IV	V	Yhteensä
2010	Yksin	42,1	39,9	9,6	3,5	4,8	100 (228)
	Yhdessä	11,0	11,2	24,3	26,7	26,7	100 (535)
2013	Yksin	42,8	38,5	12,6	2,3	3,8	100 (390)
	Yhdessä	9,7	13,2	22,5	30,1	24,6	100 (855)